

WIESŁAW WRÓBEL

Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia

Historia domu Zabłudowskich na rogu Rynku Kościuszki i ul. Sienkiewicza w Białymstoku

Słowa kluczowe: historia Białegostoku, rodzina Zabłudowskich, Resursa Obywatelska, architektura XIX w.

Key words: history of Białystok, Zabłudowski family, Citizen Club, architecture of 19th century

Sporządzony w 1910 r.¹ spis właścicieli nieruchomości położonych na terenie Białegostoku oprócz numerów miejskich i danych personalnych aktualnego posiadacza (lub stanu prawnego) odnotował także szacunkową wartość poszczególnych majątków². Materiał ten jest pod wieloma względami ciekawy i wart głębszej analizy (np. pod kątem socjotopograficznym), ale jedną z podstawowych informacji, które możemy uzyskać z badania tego źródła, jest lista najdroższych posesji istniejących w Białymstoku w pierwszej dekadzie XX w.

Na piętnaście najwyżej oszacowanych nieruchomości pięć pierwszych miejsc zajmowały największe zakłady przemysłowe ówczesnego Białegostoku, złożone zarówno z zabudowań fabrycznych, jak i części rezydencjonalnej właściciela. Dwie pierwsze jako jedyne osiągnęły wartość przekraczającą 100 tys. rubli – były to kompleksy fabryczno-rezydencjonalne Antoniego Wieczorka (ul. Kolejowa 8) i Oswalda Tryllinga (róg ul. Lipowej i Nowy Świat). Także trzy kolejne miejsca zajmują największe białostockie fabryki włókiennicze (Richtera, braci Comichau i Nowików). Dopiero na szóstym miejscu uplasował się pierwszy majątek miejski o funkcjach *stricte* mieszkalnych – była to obszerna kamienica Jankieła Szmula Zabłudowskiego, w 1919 r. zlokalizowana przy ul. Lipowej 1³ (oszacowana na 84 375 rubli). Na kolejnym miejscu znalazł się inny budynek mieszkalno-usługowy położony w ścisłym centrum Białegostoku, również należący

do przedstawicieli rodu Zabłudowskich, tj. dom Eliasza i Jankiela zlokalizowany na rogu ówczesnego placu Bazarnego i ul. Mikołajewskiej, noszący po 1919 r. adresy Rynek Kościuszki 6 i Sienkiewicza 1⁴. Wartość Staroszwowej, po 1919 tej nieruchomości została oszacowana na 75 tys. rubli. Tyle samo warta była posesja Heleny Trylling przy ul. Jurowieckiej, a na 10 tys. rubli mniej obliczono wartość nowej kamienicy Abrama Łapidusa przy ul. Mikołajewskiej (ul. Sienkiewicza 14, jedyny obiekt z omawianej listy, który przetrwał do dziś). Kolejne pozycje z listy piętnastu najdroższych nieruchomości zajmowały fabryki Jakuba Rozentala (ul. Jurowiecka 35) i Eliasza Tryllinga (ul. Fabryczna), obie warte 62,5 tys. rubli. Dwunastą pozycję zajmowała okazała kamienica należąca do Peszy (Pauliny) Zabłudowskiej, położona przy ul. Mikołajewskiej (po 1919 r. ul. Sienkiewicza 28). Ostatnie trzy majątki z interesującej nas listy należały do Szymona Niemcowicza (fabryka i kamienica przy ul. Staroszwowej, po 1919 r. ul. św. Rocha 7), Kałmana Goniądzkiego (kamienica przy ul. Ossorgińskiej, po 1919 r. ul. Giełdowa 1) oraz małżonków Judela i Sory Kaleckich (zespół kilku kamienic przy ul. Lipowej, dziś pod nr 19).

Pobieżna analiza powyższego wykazu udowadnia, że wśród właścicieli nieruchomości wartych powyżej 50 tys. rubli przeważali Żydzi i na tym tle wyjątki stanowiły zespoły fabryczno-rezydencjonalne Antoniego Wieczorka (jedynego katolickiego przemysłowca w Białymstoku), Franciszka Rychtera oraz braci Aleksandra, Alfreda i Hugo Commichau. Żydzi byli także właścicielami nieruchomości, na których stały budynki łączące funkcje mieszkalne z handlem i usługami. Co więcej – w gronie tym dominował ród Zabłudowskich, posiadający największe i najdroższe posesje zlokalizowane w śródmieściu.

Już w 1845 r. Zabłudowscy byli właścicielami dziewięciu dużych nieruchomości o łącznej wartości 130 tys. rubli⁵, zaś w opublikowanych w 1863 r. *Notatkach z różnoczasowych podróży po kraju* Edward Chłopicki, opisując Białystok, odnotował, że przy ulicy Wasilkowskiej (dziś ul. Sienkiewicza) znajdowało się „kilka piękniejszych kamienic należących do sławnej tu z zamożności izraelskiej rodziny Zabłudowskich”⁶. Wymieniona lista piętnastu najdroższych majątków w mieście z początku XX w. potwierdza trwającą ponad stulecie dominującą pozycję majątkową i społeczną rodziny Zabłudowskich, zaś każda z należących do nich nieruchomości stanowiła istotne punkty w tkance architektoniczno-urbanistycznej Białegostoku przed II wojną światową. Mimo to zarówno historia rodziny, jak i dzieje posiadanych przez nią budynków na terenie Białegostoku nie stanowiły przedmiotu całościowej analizy historycznej, a jedynie wrywkowej rekonstrukcji wybranych zagadnień⁷.

W liczbie wymienionych nieruchomości należących do rodziny Zabłudowskich na szczególną uwagę zasługuje nieistniejący budynek mieszkalny, który z racji swego położenia przyporządkowany był przed 1939 r. do dwóch adresów: Rynek Kościuszki 6 i ul. Sienkiewicza 1, zajmował bowiem cały kwartał ograniczony od południa Rynkiem, od wschodu ul. Sienkiewicza i od północy ul. Żydowską (dziś ul. dr I. Białówny). Drugi najdroższy budynek mieszkalno-handlowy w Białymstoku w postaci charakterystycznego gmachu o tynkowanych na biało elewacjach i masywnej kolumnadzie od frontu stano-

wił przez ponad 100 lat dominantę ścisłego śródmieścia, nie tylko ze względu na swą kubaturę i architekturę, ale także poprzez liczne funkcje społeczno-gospodarcze. Budynek, chociaż doskonale rozpoznawalny z racji swego położenia i częstego fotografowania, nie doczekał się jak dotąd własnego studium historycznego, będącego także dobrym wstępem do całościowego rozpoznania zagadnienia dziejów rodu Zabłudowskich i jego majątku. Doskonałą okazją do uzupełnienia tego braku stało się odnalezienie nowych źródeł historycznych do jego dziejów, przechowywanych w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie, w zespole nr 544 (Wileński Bank Ziemski)⁸.

Chociaż pierwsze informacje na temat istnienia omawianej posesji pochodzą dopiero z 1754 r., dzięki wykopaliskom archeologicznym z 2012 r. wiemy, że w tym miejscu już w XVII w. istniały jakieś zabudowania mieszkalne i gospodarcze, których jedynym reliktem pozostała cembrowina studni (na jej dnie odkryto ostrze noża z rękojeścią zakończoną bursztynową galką, co świadczy o zamożności właściciela tego przedmiotu)⁹. Zdaniem historyków dopiero po pożarze śródmieścia w maju 1753 r.¹⁰ Jan Klemens Branicki uregulował przebieg północnej pierzei Rynku, poprowadziwszy ją w linii prostej od ul. Tykockiej (dziś ul. Lipowa na odcinku od ul. I. Malmeda do ul. Spółdzielczej) do traktu wasilkowskiego (dziś ul. Sienkiewicza), co w konsekwencji wpłynęło na granice nieruchomości położonych po tej stronie placu i ostateczne ukształtowanie interesującej nas posesji na rogu Rynku i ul. Wasilkowskiej¹¹. Hipotezy tej nie da się jednoznacznie zweryfikować i wydaje się bardziej prawdopodobne, że forma głównego placu handlowego została wytyczona już w chwili rozmierzenia miasteczka w latach 1691–1692¹², a wydarzenia z 1753 r. nie miały wpływu na przebieg granic posesji rozlokowanych wokół Rynku pod koniec XVII stulecia. W każdym razie nie ulega wątpliwości, że eksponowana lokalizacja nieruchomości w samym centrum Białegostoku, w narożniku Rynku i u „wylotu” traktu grodzieńskiego od samego początku wpływała na jej wysoki status oraz pełnione funkcje.

Przed 1 lipca 1756 r. stała na niej „kamienica narożna wjezdna, na dwa piętra pod znakiem głowy Łosiej, murowana”, wzniesiona zapewne w ramach odbudowy śródmieścia po pożarze w 1753 r. Wiadomo, że prace przy jej budowie trwały we wrześniu 1754 r., czego dowodzi list Józefa Sękowskiego skierowany do Jana Klemensa Branickiego, w którym informował, że „cieśle zakończą dziś łączenie pod dachówkę w austerii narożnej i lukarny dwie w dachu. Jedna na przedzie, druga na boku ul. Wasilkowskiej”¹³. Nowy budynek stanowił niewątpliwie jeden z kluczowych elementów kompozycji przestrzennej miasta, w którym narożniki Rynku i wjazdy od strony głównych traktów zostały zaopatrzone w tzw. austerie, czyli domy gościnne z gospodami, stajniami, wozowniami i innymi wygodami dla podróżnych (il. 1)¹⁴. Wspomnianego dnia 1 lipca 1756 r. kamienicę „Pod Głową Łosia”¹⁵ Jan Klemens Branicki nadał prawem wieczystym mieszczaninowi Antoniemu Wroczyńskiemu, którego w 1769 r. mianował pierwszym landwójtem białostockim, bezpośrednim przełożonym wszystkich mieszczan i faktycznie sprawującym władzę sądowniczą w sprawach cywilnych i karnych¹⁶.

Wroczyński żył jeszcze na przełomie 1771 i 1772 r., gdy sporządzano *Inwentarz dóbr wszystkich...* po śmierci Jana Klemensa Branickiego (zm. 9 października 1771).

1. Według tzw. *Plan du château et de la ville Białystok* z ok. 1770 r. każdy narożnik Rynku i wychodzącej z niego ulicy miał posiadać własny duży budynek narożny, zapewne przeznaczony na austerię. Centralne Państwowe Archiwum Wojenno-Historyczne w Moskwie, f. 846, op. 16, d. 21755
- According to the *Plan du château et de la ville Białystok* from around 1770, each corner of the Market Square and the street leading from it was to have its own large corner building, probably intended for an inn. Central State War-Historical Archives in Moscow, f. 846, op. 16, d. 21755**

Dzięki temu dokumentowi możemy przyjrzeć się bliżej narożnej kamienicy oraz towarzyszącej jej zabudowie:

wrota z rynku do zajazdu duże, podwójne, fasowane, ćwiekami nabijane, na zawiasach i krukach żelaznych z furtką. Sień brukowana, z której na prawą stronę wchodząc drzwi do izby na zawiasach pojedyncze z zamkiem francuskim, podłoga z dylów, sufit z tramem i s forniami żelaznymi wylepiany, piec kaflí zielonych, komin kątowy, okien cztery w ołów oprawnych, przepierzenie z tarcic. Z tej alkierz, do którego drzwi pojedyncze na zawiasach z zamkiem, okno w ołów oprawne, piec kaflí białych, ściany w paski błękitno malowane, podłoga z tarcic, sufit wylepiany, z tego alkierza drzwi do spiżarni pojedyncze na zawiasach z zamkiem, posadzka z cegły, okno w ołów oprawne, sufit wylepiany. Powracając nazad przez sień pod wielką izbą sklep murowany, do którego drzwi żelazne. Naprzeciwko izdebka, do której drzwi na zawiasach z zamkiem, podłoga z tarcic, okno w ołów oprawne, sufit wylepiany. Obok tej izdebki schody z sieni na górę drewniane, na górze korytarz, podłoga w nim z tarcic, na prawej stronie izba z piecem zielonym, kominkiem kątowym, okien dwoje w ołów oprawnych o dwóch kwaterach, z zakrętkami na zawiasach, ku rynkowi. Po tym drzwi na salę, w której piec kaflí zielonych, komin szafiasty, okna cztery w ołów oprawne, podłoga z tarcic, sufit biały podlepiany, popielato malowany. Z tej sali drzwi do alkierza, na zawiasach, z zamkiem, w którym piec kaflí zielonych, komin szafiasty, podłoga z tarcic, okno dubeltowe w ołów oprawne, sufit podlepiany. Nazad powracając

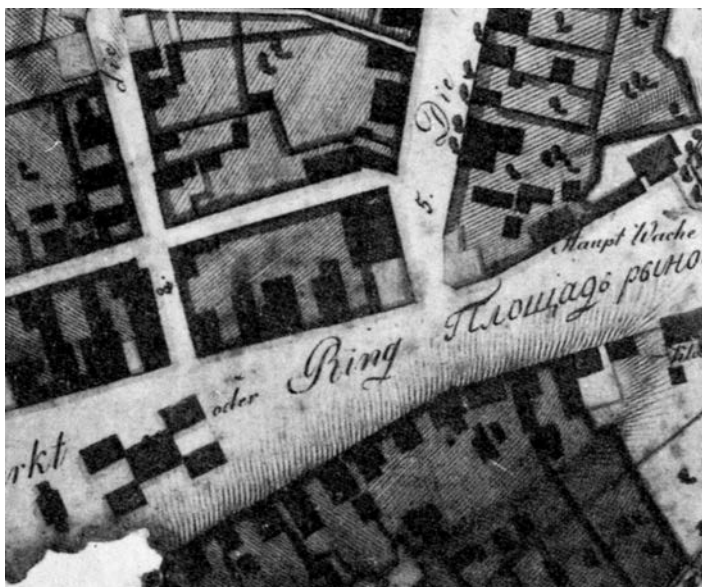
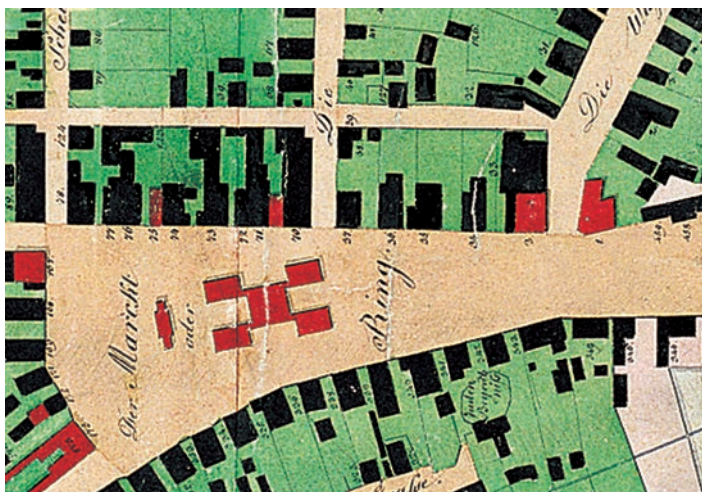
na korytarz, po prawej stronie komórka przepierzona tarcicami, a dalej izdebka z kominem kątowym, okno jedno w ołów oprawne, podłoga z tarcic, sufit wylepiany jak wszędy. Na dole przy schodach kuchnia murowana, pod tym stajnia duża na obie strony, żłoby i podłoga z dylów, poław nad nią z tarcic. Ta stajnia pruskim murem budowana, z tej wrota na tył do wyjazdu podwójne. Cała ta kamienica dachówką podrzucaną kryta, wraz i ze stajnią. Lukarny w pomienionym dachu dwie z okiennicami, jedna od rynku, druga od ulicy Wasilkowskiej. Obok tej stajni przez ścianę stajnia druga, duża, z dylów przybudowana na podłodze dranicami kryta. Przy niej spichlerz z drewna kostkowego budowany, dachówką kryty¹⁷.

Antoni Wroczyński był dwukrotnie żonaty, najpierw z Urszulą (Orszulą), później z Antonią z Wysockich. Zmarł ok. 1772 r.¹⁸, pozostawiając spadkobierców, którzy mocą przywileju Branickiego z 1756 r. dziedziczyli prawa do kamienicy „Pod Głową Łosia”. W zawartej w 1785 r. ugodzie dotyczącej kwoty 6 tys. zł ciężącej na nieruchomości odnotowano, że po śmierci Antoniego budynek stał się własnością wdowy Antoniny (powtórnie zamężnej, noszącej wówczas nazwisko Englart¹⁹) oraz córek Anieli Wroczyńskiej i Agnieszki, żony Floriana Żukowskiego. Spadkobiercy przed 1785 r. sprzedali prawa do kamienicy piekarzowi Janowi Landigerowi, będącemu w 1775 r. właścicielem nieruchomości przy ul. Choroskiej (dziś ul. Lipowa między ul. Spółdzielczą a ul. Nowy Świat)²⁰, i jego żonie Mariannie²¹.

Byli oni ostatnimi znanymi właścicielami omawianej nieruchomości przed 1795 r. Tego roku, na mocy postanowień traktatu rozbiorowego Rzeczypospolitej Polskiej, Białystok wraz ze znaczną częścią województwa podlaskiego na północ od Bugu znalazł się w granicach Prus. Wkrótce, także dzięki zabiegom Izabeli z Poniatowskich Branickiej, dożywotniej właścicielki dóbr białostockich, miasto stało się administracyjną stolicą departamentu białostockiego prowincji Prusy Nowowschodnie. Ulokowano tu Kamergę Wojny i Domen oraz główne instytucje państwowe i sądownicze – rejencję, inkwizytoriat, komisję hipoteczną, urząd podatkowy oraz landraturę. Miasto zaczęło ulegać stopniowym przekształceniom związanym z napływem urzędników zatrudnionych w nowej administracji oraz towarzyszącym im przedstawicielom nowych rzemiosł i zawodów. Jednak dopiero sprzedaż dóbr białostockich królowi pruskiemu przez spadkobierców Jana Klemensa Branickiego w 1802 r.²² pozwoliła zaborcy na swobodne działania budowlane i urbanistyczne w obrębie miasteczka²³. Jednym z przejawów pruskich porządków było wprowadzenie hipoteki oraz katastru posesji miejskich, którym nadano indywidualne numery, odnotowane po raz pierwszy zarówno na mapie Białegostoku z 1799 r.²⁴, jak i w spisie podatkowym sporządzonym tego roku przez Kamergę Wojny i Domen²⁵.

Interesująca nas posesja otrzymała numer 33, a jej właścicielem w 1799 r. był nieznanymi bliżej Johann Linker, określony jako „piekarz i szynkarz”²⁶ (może tożsamy z odnotowanym w 1785 r. piekarzem Janem Landigerem), co potwierdza, że w budynku nadal funkcjonował zajazd, zgodnie z jego pierwotnym przeznaczeniem i lokalizacją. Wspomniany plan miasta z 1799 r., opracowany przez Georga

Beckera najprawdopodobniej w ramach przygotowań do sprzedaży dóbr królowi pruskiemu, ukazuje po raz pierwszy lokalizację kamienicy „Pod Głową Łosia” i rozplanowanie zabudowy na terenie posesji (il. 2). Według kolejnego wykazu podatników, sporządzonego przez władze pruskie w 1806 r., posesja na rogu Rynku i ul. Wasilkowskiej pod nr 33 należała już do „spadkobierców Linkera”. Przy czym odnotowano, że zmarły właściciel prowadził tu szynk oraz młyn. Pod tym samym adresem mieszkał piekarz nazwiskiem Seidels²⁷. Mapa prusko-rosyjska Białegostoku, sporządzona na przełomie 1807 i 1808 r.²⁸ (il. 3), a więc po przejściu departamentu białostockiego w granice Rosji na mocy postanowień traktatu tylżyckiego zawartego między Napoleonem Bonaparte i carem Aleksandrem I Romanowem,

2. Posesja nr 33 na planie Georga Beckera z 1799 r. Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, sygn. X 48585

The property no. 33 on Georg Becker's plan from 1799. Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, ref. X 48585

3. Posesja nr 33 na planie prusko-rosyjskim sporządzonym w latach 1807-1808. Centralne Państwowe Archiwum Wojskowo-Historyczne w Moskwie, f. 846, op. 16, d. 21756

The property no. 33 on a Prussian-Russian plan drawn in 1807-1808. Central State Military-Historical Archive in Moscow, f. 846, op. 16, d. 21756

odnotowuje w zasadzie ten sam stan omawianej posesji i jej zabudowań, jaki znamy już z planu Georga Beckera z 1799 r.

Między 1806 a 1810 r.²⁹ doszło do kolejnej zmiany właściciela dawnej kamienicy „Pod Głową Łosia” – od spadkobierców Linkera nieruchomość nabył Izaak Zabłudowski. Treść umowy kupna-sprzedaży nie jest znana. Zabłudowski jako posiadacz posesji został odnotowany po raz pierwszy w wykazie właścicieli miejskich nieruchomości, stanowiącym załącznik do planu Białegostoku z 1810 r.³⁰ Warto odnotować, że władze rosyjskie utrzymały ewidencję nieruchomości poprzez ich indywidualną numerację, którą stosowano przez kolejne stulecie, przy czym co jakiś czas aktualizowano ją, dodając do listy kolejne numery nowych działek. Między 1807 a 1810 r. interesujący nas majątek na rogu Rynku i ul. Wasilkowskiej otrzymał nowy numer 45. Wspomniana mapa z 1810 r. pozwala na bliższe przyjrzenie się ówczesnym zabudowaniom posesji (il. 4) – do murowanego narożnego domu przylegał duży budynek z pruskiego muru (stajnie, wozownie) położony wzdłuż ul. Wasilkowskiej, na zapleczu zaś ustawione były dwa dodatkowe budynki murowane kryte dachówką, mieszczące zapewne browar lub młyn.

Nowy właściciel, Izaak Zabłudowski, urodził się w Zabłudowie ok. 1779 r.³¹ jako syn Dawida. Niewiele wiadomo o jego pochodzeniu i rodzinie poza tym, że miał siostrę Fejgę i braci Hersza i prawdopodobnie Chaima, który przed 1810 r. nabył stojącą po przeciwnej stronie ul. Wasilkowskiej narożną kamienicę (dziś ul. Sienkiewicza 2, tzw. Astoria), gdzie miał aptekę, bilard i handel „rożnami trunkami zagranicznymi i krajowymi” we własnej karczmie³². Izaak po 1807 r. intensywnie eksploatował lasy na terenie obwodu białostockiego, w tym Puszcę Białowieską. Eksportując pochodzące z niej drewno (głównie dębowe), dorobił się fortuny i został uznany za pierwszego żydowskiego milionera w Rosji³³. W 1814 r.,

4. Posesja nr 46 na planie Białegostoku z 1810 r. Tego roku nieruchomość położona na rogu Rynku i ul. Wasilkowskiej po raz pierwszy została odnotowana jako własność Izaaka Zabłudowskiego. Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu, f. 1293, op. 168, gubernia grodzieńska: d. 5
The property no. 46 on the 1810 plan of Białystok. That year, the property located at the corner of Market Square and Wasilkowska Street was first recorded as the property of Isaac Zabłudowski. Russian State Historical Archive in St. Petersburg, f. 1293, op. 168, Grodno Governorate: d. 5

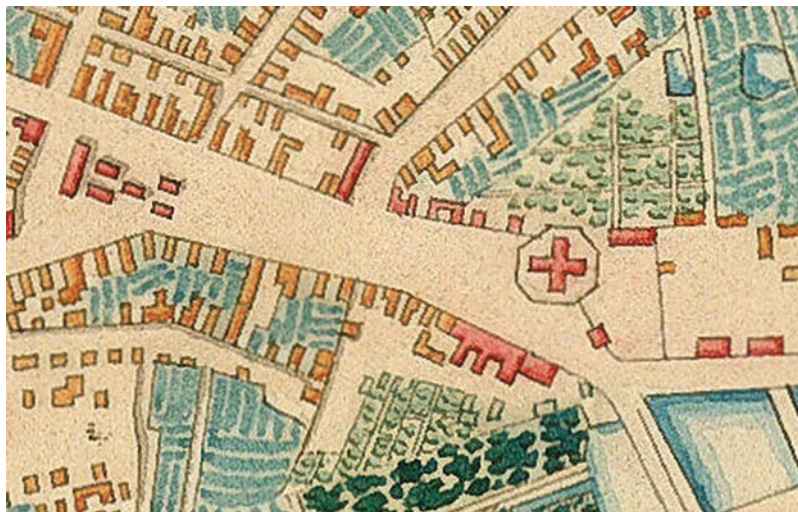
wraz z Gedalim Grodzieńskim oraz Abramem Erbszteinem, zaliczał się do kupców o najwyższych obrotach handlowych³⁴. W latach dwudziestych XIX w. należał już do I gildii kupieckiej³⁵. Miał czterech synów: Markusa, Mejera, Dawida i Owsieja Michela, oraz trzy córki: Chaję Frumę, żonę fabrykanta i kupca Nochuma Minca, Małkę Rejzlę, żonę Sendera Blocha, właściciela pierwszej dużej białostockiej fabryki, i Fejgę, żonę Eliezera Halbersztama, wpływowego działacza ruchu żydowskiego oświecenia.

Jednym z głównych wyznaczników zamożności Zabłudowskiego było skupowanie i handel nieruchomościami w Białymstoku na niespotykaną dotychczas skalę. Już przed 1806 r. posiadał kamienicę na rogu Rynku i ul. Tykockiej (ul. Lipowa 1), gdzie dzierżawca nazwiskiem Bach uruchomił zajazd Hotel de Paris o wysokim standardzie³⁶. Później swój majątek Izaak przeznaczał na zakup kolejnych nieruchomości na terenie Białegostoku, w tym: placów przy ul. Bojarskiej i przy ul. Żydowskiej (dziś ul. dr I. Białówny) oraz domów przy Rynku i przy ul. Niemieckiej (ul. Kilińskiego 14 i 16, przypuszczalnie także nr 6, tj. Pałacyk Gościnny, sprzedany później zięciowi, Nochumowi Mincowi). W 1825 r. dzierżawił też dom cukiernika Józefa d'Ornani³⁷ przy ul. Niemieckiej (ul. Kilińskiego 12), z czasem go wykupując³⁸. W 1835 r. czynił starania w Białostockiej Obwodowej Komisji Budowlanej o uzyskanie pozwolenia na budowę murowanego budynku łaźni z wannami według projektu obwodowego architekta Dominika Kułakowskiego na własnym placu przy ul. Tylnej nr 208 (po 1919 r. ul. Wilcza, dziś nie istnieje)³⁹. Zapewne jest to tylko część majątków (na terenie Białegostoku), którymi w ciągu kilku dekad obrócił Izaak Zabłudowski, ale już powyższy wykaz ukazuje zarówno jego zamożność, jak i fakt skupowania przede wszystkim nieruchomości o wysokiej wartości, położonych w kluczowych strefach miasta. Przy czym większość nabytków ostatecznie sprzedał bądź przeznaczył na różne inwestycyjne, np. na posesji przy ul. Żydowskiej w 1834 r. ufundował prywatną synagogę zwaną Chorszul (Chóralna), pierwszą reformowaną bożnicę w mieście⁴⁰, zaś plac przy ul. Bojarskiej ze stojącym na nim domem podarował w 1862 r. gminie żydowskiej celem zorganizowania szpitala żydowskiego (później jego imienia)⁴¹. Na tym tle zdecydowany wyjątek stanowi omawiana nieruchomość na rogu Rynku i ul. Wasilkowskiej, która – z racji położenia i realizowanej na jej terenie działalności gospodarczej – stała się głównym majątkiem miejskim i rezydencją Izaaka Zabłudowskiego.

Według sporządzonej w 1825 r. *Wiadomości o liczbie domów kupieckich, w których gospodarze sami mieszkają i o tych, które są oddane w arędę* narożna kamienica była przeznaczona na cele handlowe – odnotowano, że Zabłudowski „przedaie [w niej] trunki zagraniczne i krajowe, ma billard, zaiezdną karczmę i kram, w którym różne towary trzyma”⁴². Co ważne, między 1810 a 1825 r. Izaak dokupił sąsiednią posesję od strony Rynku, należącą uprzednio do Abrama Szejlera (nr 46), na której w miejsce starego drewnianego domu zbudował nowy budynek murowany, który w 1825 r. „na własną wygodę zajmował”⁴³.

Nie wiadomo, czy przed 1825 r. dawna kamienica „Pod Głową Łosia” uległa rozbudowie lub też została zastąpiona nowym obiektem. Plan miasta z 1824 r. ukazuje sytuację identyczną jak w 1810 r.⁴⁴ Z kolei na tzw. planie leśnych działek z 1807 r. zabudowa interesującej nas posesji wygląda nieco inaczej. Dokument ten

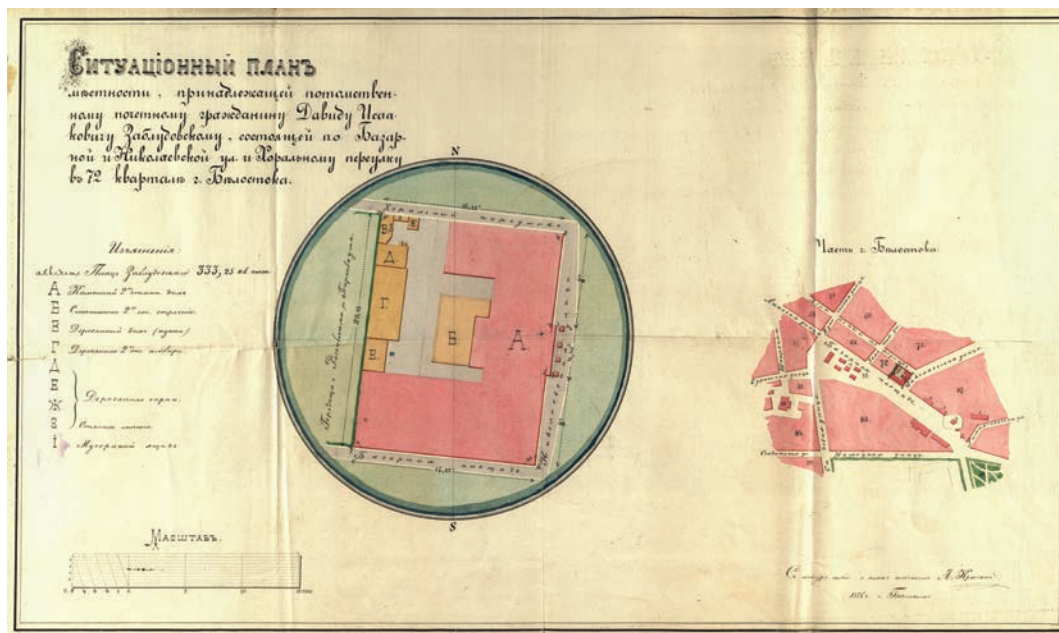
5. Tzw. plan leśnych
działek z ok. 1807 r.,
zaktualizowany
w latach 1825–1830.
Archiwum Główne Akt
Dawnych w Warszawie,
Zbiór Kartograficzny,
nr 552/26
**A plan of forest plots
from approximately
1807, updated
in 1825–1830.
Central Archives
of Historical
Records in Warsaw,
Cartographic
Collection,
No. 552/26**

znany jest z kopii sporządzonej w 1830 r. przez Nikitina na podstawie kopii planu wykonanej w 1825 r. przez mierniczego Detlofa⁴⁵ (il. 5). Podczas sporządzania pierwszego lub drugiego przerysu zaktualizowano jego treść m.in. poprzez zaznaczenie nowych domów na terenie miasta. Na interesującej nas działce odnotowano budynek murowany (kolor różowy) mający rzut wydłużonego prostokąta zajmującego całą szerokość posesji (od Rynku do ul. Żydowskiej) i ustawionego frontem do ul. Wasilkowskiej. Informacje zawarte w źródle kartograficznym mają duży stopień ogólności i bez odniesienia do innych, nieznanych dotąd, źródeł historycznych trudno udzielić odpowiedzi na pytania o przekształcenia budowlane, które mogły zajść na obszarze interesującej nas nieruchomości w pierwszych dekadach XIX w. w efekcie wzmożonej aktywności gospodarczej Izaaka Zabłudowskiego.

Dotychczas moment budowy nowego domu Izaaka Zabłudowskiego na rogu Rynku i ul. Wasilkowskiej datowano ogólnie na lata trzydzieste XIX w.⁴⁶ Odnalezione w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie dokumenty związane z pożyczką udzieloną pod zastaw interesującej nas nieruchomości pozwoliły na sprecyzowanie daty budowy interesującego nas budynku – nastąpiło to w 1835 r.⁴⁷ Trzy lata później wzniesiono dobudówkę do tylnej elewacji domu, w parterze murowaną, a na piętrze drewnianą, zaś w 1841 r., wzdłuż zachodniej granicy posesji od strony południowego skrzydła, ustawiono drewnianą kuchnię i drewniany piętrowy budynek gospodarczy. W późniejszym czasie dostawiono do niego mniejsze obiekty – trzy drewniane chlewiki, drewniany budynek z ustępami oraz zbiornik na śmieci, które sięgnęły do północnej granicy posesji od strony ul. Żydowskiej.

Zabudowania wzniesione w latach 1835–1841 przetrwały przynajmniej do lat osiemdziesiątych XIX w., gdy zostały zinwentaryzowane na szczegółowych rysunkach technicznych (plany sytuacyjne, rzuty i przekroje wszystkich budynków) autorstwa A. Kruczenki i pruskiego inżyniera architekta Hilarego Apenzellera (il. 6, 7a–c)⁴⁸. Dzięki temu możemy poddać zabudowania bardziej szczegółowej

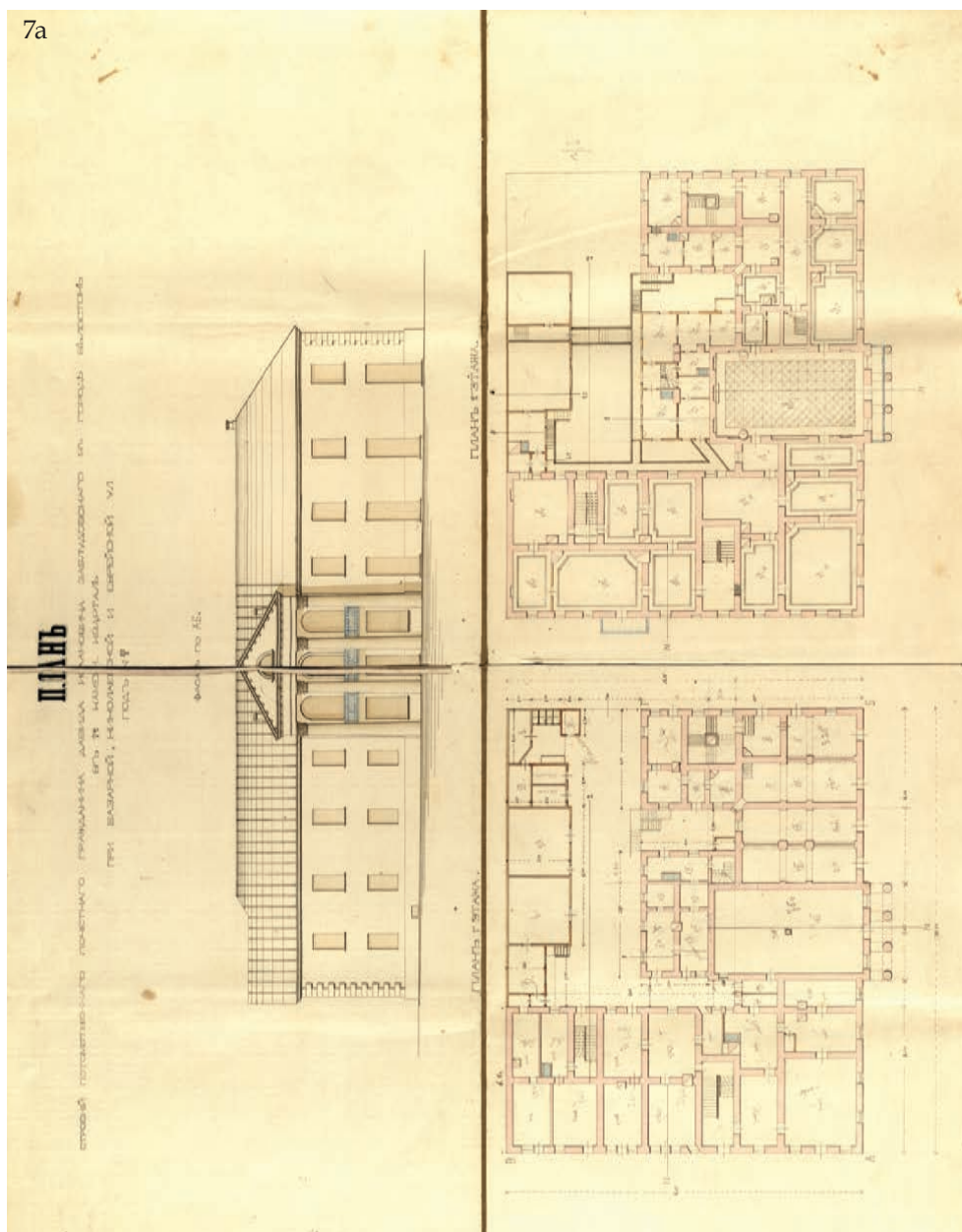
6. Plan sytuacyjny posesji dziedzicznego honorowego obywatela Dawida Zabłudowskiego, położonej między placem Bazarnym, ul. Mikołajewską i ul. Żydowską (tu nazywaną Zaułkiem Chóralnym) sporządzony w 1886 r. przez A. Kruczenkę. Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 12639

Situation plan of the property of hereditary honorary citizen Dawid Zabłudowski, located between Bazarny Square, Nikolayevska Street and Zydowska Street (called Choral Lane) drawn up in 1886 by A. Kruczenko. Lithuanian State Historical Archive in Vilnius, f. 544, op. 1, d. 12639

analizie nie tylko zewnętrznej formy, ale i rozplanowania wnętrza, co przy dostępności jedynie źródeł ikonograficznych (fotografie, pocztówki) było dotychczas niemożliwe.

Murowany dwukondygnacyjny dom Izaaka Zabłudowskiego stanął na dwóch połączonych posesjach oznaczonych w 1825 r. numerami 45 i 46. Ekspozowana lokalizacja przy Rynku i głównej arterii miasta oraz dotychczasowe funkcje handlowo-usługowe związane z tradycyjnie działającym tu zajazdem zdecydowały o tym, że gmach usytuowano frontem w kierunku ul. Wasilkowskiej, natomiast od południa dobudowano obszerną oficynę boczną wypełniającą całą przestrzeń posesji od strony Rynku. Znaczenie handlowe oficyny podkreślono umieszczeniem w niej większej liczby lokali pod wynajem, przez co była ona szersza od korpusu głównego. Od strony ul. Żydowskiej także umieszczono oficynę boczną, jednak krótszą od przeciwległej, gdyż w tej części posesji znajdował się wjazd na wewnętrzny dziedziniec oraz ciąg drewnianych obiektów gospodarczych wzdłuż zachodniej granicy działki (gmach miał rzut zbliżony do litery „U” z jednym ramieniem krótszym). Wszystkie części gmachu nakryto dwuspadowym dachem

7a

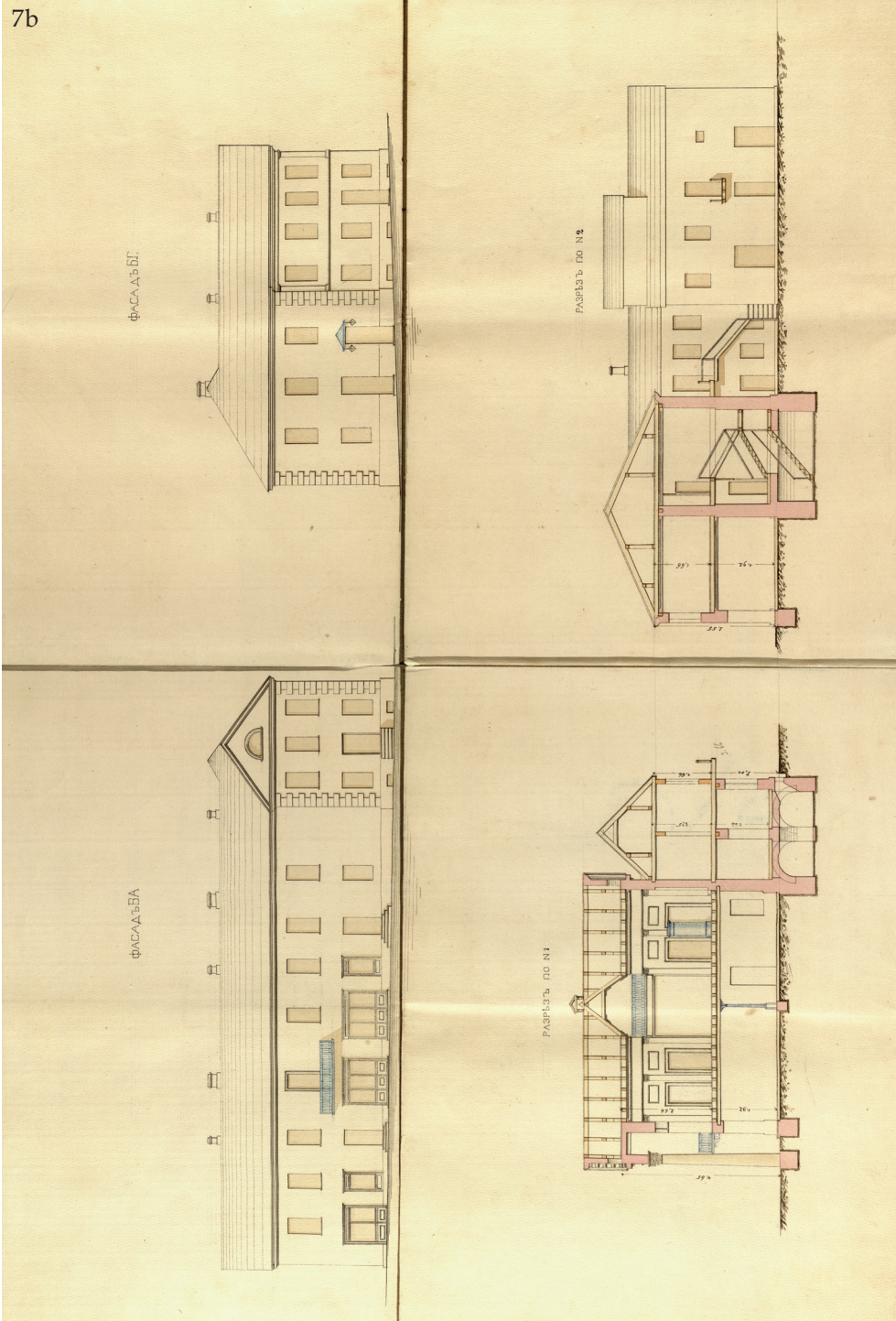
7a, 7b, 7c. Rysunki techniczne (rzuty i przekroje) domu dziedzicznego honorowego obywatela Dawida Zabłudowskiego sporządzone ok. 1886-1887 r. przez inż. arch. Hilarego Apenzellera.

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 12639

Technical drawings (plans and sections) of the house of honorable citizen Dawid Zabłudowski, drawn up approximately 1886-1887 by eng. arch. Hilary Apenzeller. Lithuanian State Historical

Archive in Vilnius, f. 544, op. 1, d. 12639

7b

poszytym dachówką (a pod koniec XIX w. blachą). W rezultacie budynek otrzymał w pewnym sensie dwie elewacje frontowe – reprezentacyjną od strony ul. Wasilkowskiej i „handlową” od strony Rynku. Jak zauważa Małgorzata Dolistowska, elewacje nowego domu Izaaka Zabłudowskiego były „bezporzędkowe i pozbawione detalu, rozczłonkowane rytmem wysokich prostokątnych okien bez obramowań”, a jedynymi akcentami „były boniowane narożniki i gzymsy koronujące o uproszczonym profilu”, przez co gmach otrzymał wystrój typowy dla surowego klasycyzmu, wynikający z obowiązujących wzorców projektowych zawartych w *Zbiorze fasad*⁴⁹ (podobną architekturę prezentował, przed przebudową, dom przy ul. Warszawskiej 63⁵⁰).

Fasada od strony ul. Wasilkowskiej została podkreślona czterokolumnowym portykiem z kolumnami o głowicach imitujących wzorzec koryncki, podtrzymującymi trójkątny naczółek z typowym dla budownictwa tego okresu centralnym półkolistym oknem termalnym (analogiczne okno było w szczycie domu od strony Rynku). Akcent ten również był często stosowany we wspomnianym zbiorze wzorcowych fasad budynków⁵¹. Dodatkowo na piętrze za portykiem umieszczono duży balkon z żeliwną ozdobną balustradą, będący przedłużeniem obszernej sali umieszczonej na środkowej osi domu. Na balkon wychodziły drzwi zamknięte półkoliście i dwa wysokie okna. O ile fasada od strony ul. Wasilkowskiej posiadała formy klasycyzujące nadające jej monumentalnego wyrazu, o tyle elewacje oficyn od strony Rynku i ul. Żydowskiej były całkowicie pozbawione ozdób i detali, co wynikało z ich użytkowego charakteru. Pierwotnie w obu kondygnacjach oficyny rynkowej znajdowały się rytmicznie ułożone okna i drzwi wejściowe do lokali handlowych, zaś na osi centralnej piętra znajdował się obszerny balkon z żelazną balustradą (niesymetrycznie od wschodu na parterze i piętrze usytuowana była dodatkowa para okien doświetlająca klatkę schodową oficyny). Przy czym fasada od Rynku w latach osiemdziesiątych XIX w. była już zmodyfikowana przez umieszczenie dużych przeszklonych witryn sklepowych ujętych w drewniane obramienia, które z czasem także pojawiły się w lokalach handlowych funkcjonujących na parterze po północnej stronie głównego korpusu (widoczne na zdjęciu z 1897 r.).

Dom Zabłudowskiego posiadał częściowe podpiwniczenie w strefie południowej od strony wewnętrznego dziedzińca (z którego także można było wejść do piwnic) oraz pomieszczenie w formie suterenu w narożniku budynku od strony Rynku i ul. Wasilkowskiej (doświetlonej okienkami w poziomie chodnika). Oprócz głównego wejścia do domu od strony portyku do wnętrza prowadziły dodatkowe drzwi boczne od strony ul. Żydowskiej, umożliwiające dotarcie do lokalu handlowego i bezpośrednio do klatki schodowej na piętro, oraz od strony Rynku (do dużego lokalu handlowego). Oficyna boczna od strony Rynku, oprócz wejść do sklepów, posiadała główne wejście prowadzące do klatki schodowej na piętro. Centralną część korpusu głównego zajmował obszerny hol główny z pojedynczą kolumną żeliwną podpierającą podłogę analogicznego, jednoprzestrzennego pomieszczenia na piętrze, gdzie znajdowała się wysoka sala ozdobiona pilastrami i płycinami oraz posiadająca wewnętrzny balkon od strony południowej. Po obu stronach centralnego holu i sali na piętrze rozłożone były liczne pokoje o różnej powierzchni i standardzie.

Pierwotne przeznaczenie poszczególnych pomieszczeń nie jest jasne (znany je dopiero z końca XIX w.). Górna kondygnacja mogła być w większej części przeznaczona na mieszkanie Izaaka Zabłudowskiego, a pozostałe pokoje wynajmowane gościom zajazdu. Centralna sala na piętrze z czasem zaczęła służyć różnym wydarzeniom kulturalnym, o których wspominano w 1863 r., nie wiadomo jednak, czy takie funkcje spełniała od początku. Dopiero w drugiej połowie XIX w., zapewne po śmierci Zabłudowskiego, większość pokoi na piętrze, wraz z centralną salą, wynajęto na potrzeby Klubu Szlacheckiego (dokładnie Klubu Rady Szlacheckiej powiatu białostockiego), który użytkował go aż do I wojny światowej. Według wykazu z 1911 r. Klub wynajmował 20 pomieszczeń, a więc praktycznie całe piętro domu Zabłudowskiego, w tym główną salę o przeznaczeniu widowiskowym⁵². Nie wiadomo także, jakie funkcje pełniły pozostałe pomieszczenia korpusu głównego w pierwszych dekadach istnienia budynku. Z pewnością w części z nich działał zajazd i mniejsze lokale usługowo-handlowe (karczma, restauracja?), ale w drugiej połowie XIX w. wszystkie pomieszczenia na parterze były już wynajęte przez przedsiębiorców na cele handlowe. Nie powinniśmy mieć natomiast wątpliwości, że lokale w oficynie od strony Rynku od początku były wynajmowane pod handel i usługi. Warto wspomnieć, że w latach osiemdziesiątych XIX w. (być może też wcześniej) wzdłuż elewacji domu od strony wewnętrznego dziedzińca, na wysokości pierwszej kondygnacji, znajdowały się drewniane pomosty ułatwiające komunikację między poszczególnymi partiami budynku, co miało szczególne znaczenie w przypadku funkcjonowania Klubu Szlacheckiego, korzystającego z kuchni zlokalizowanych na zapleczu sali widowiskowej oraz w drewnianej dobudówce stojącej przy zachodniej granicy posesji.

Wygląd zewnętrzny domu Izaaka Zabłudowskiego znany jest przede wszystkim z materiałów ikonograficznych pochodzących z końca XIX w. i pierwszej połowy XX w. Był to jednak czas, gdy Białystok stał się miastem znacznie rozwiniętym ekonomicznie, społecznie oraz architektonicznie, w którym – także dzięki tanieniu kredytowi – zaczęły dominować domy wielkomiejskie i kilku-kondygnacyjne kamienice. Na tle nowej zabudowy miasta omawiany dom wyglądał nieco archaicznie i stosunkowo skromnie. Jednak jeśli uświadomimy sobie, że w chwili jego budowy, tj. w 1835 r., w Białymstoku było 611 domów, w tym zaledwie 87 murowanych, dom Zabłudowskiego musi nam jawić się jako największy i najokazalszy gmach śródmieścia, stanowiący wyraźną dominantę ówczesnej zabudowy mieszczańskiej. Stan ten był dodatkowo podkreślany faktem, że zamykał on perspektywę ul. Wasilkowskiej dla wjeżdżających do centrum miasta od strony Grodna (il. 8). Jeszcze w 1863 r., a więc na dwa lata przed śmiercią właściciela, Paweł Bobrowski, opisujący szczegółowo gubernię grodzieńską i jej główne miasta, omawiając Białystok, stwierdził, że główny rynek

zabudowany jest kamiennymi domami; między nimi pierwsze miejsce pod względem powierzchni i czystości wnętrza zajmuje dom Izaaka Zabłudowskiego. Zatrzymują się w nim wszyscy urzędnicy państwowi⁵³ i najmniejsi goście i odbywają się w nim najlepsze miejskie rozrywki⁵⁴.

8. Jednym z istotnych walorów lokalizacji domu Zabłudowskich było zamknięcie perspektywy widokowej dla podróżnych wjeżdżających do Białegostoku ul. Wasilkowską (później Mikołajewską, a po 1919 r. Sienkiewicza) od strony Grodna. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia, sygn. Gr-1408
- One of the significant advantages of the location of the Zabłudowski house was that it closed the view perspective for travelers entering Białystok on Wasilkowska Street (later Mikołajewska Street, and after 1919 Sienkiewicza Street) from Grodno. Jerzy Giedroyc University Library, ref. Gr-1408**

W ten sposób autor nie wypowiadał się o żadnym innym budynku w mieście.

W latach czterdziestych XIX w. rodzina Zabłudowskich dominowała w Białymstoku, czemu sprzyjały także koneksje rodzinne. Jak podaje Zbigniew Romaniuk, w 1848 r. w Białymstoku kapitały ujawniło 28 kupców żydowskich, w tym dwóch należących do I gildii – Kopel Halpern i Izaak Zabłudowski – oraz jeden II gildii – Sender Bloch⁵⁵. Kopel Halpern był szwagrem Izaaka. Prowadził przedsiębiorstwo budowlane, w ramach którego realizował m.in. prace w twierdzy w Brześciu. To on budował synagogę Chóralną ufundowaną przez Zabłudowskiego, wspólnie też obracali nieruchomościami w mieście. Był właścicielem okazałego domu przy ul. Niemieckiej (Kilińskiego 16)⁵⁶. Z kolei Sender Bloch był zięciem Izaaka, jego żoną była bowiem Małka Rejzla Zabłudowska. Sender w 1848 r. założył na przedmieściu Nowe⁵⁷ fabrykę włókienniczą, która z czasem stała się jedną z największych i najnowocześniejszych zakładów w Białymstoku⁵⁸ (po śmierci Sendera jej prowadzeniem zajęła się Małka Rejzla). W 1843 r. Izaakowi Zabłudowskiemu nadano tytuł honorowego obywatela Białegostoku, co dawało mu m.in. liczne przywileje podatkowe i gospodarcze (później honorowe obywatelstwo rozciągnię-

to na jego synów, czyniąc ten tytuł dziedzicznym)⁵⁹. W latach 1846–1847 starał się o uzyskanie od gubernatora grodzieńskiego pozwolenia na uruchomienie własnej fabryki włókienniczej⁶⁰, ale prawdopodobnie udało się to dopiero jego zięciowi, Blochowi.

Izaak Zabłudowski w lutym 1865 r. spisał testament, mocą którego wszystkie posiadane majątki przekazał synom. Zmarł 29 marca 1865 r.⁶¹ w wieku 86 lat (zadeklarowanym). Został pochowany na białostockim cmentarzu rabinackim przy ul. Zamiejskiej (później ul. Sosnowa), gdzie dzieci wystawiły mu okazały grobowiec, który przetrwał do II wojny światowej⁶².

24 maja 1871 r. w Białymstoku spadkobiercy Izaaka Zabłudowskiego – jego synowie, kupcy białostoccy i dziedziczni honorowi obywatele: Mejer, Dawid i Owsiej, oraz jego wnuczka, Pesza, córka zmarłego w międzyczasie najstarszego syna Izaaka, Markusa, podzielili między siebie odziedziczony majątek, stanowiący do tej pory ich wspólną własność. Mejer Zabłudowski otrzymał prawa własności do nieruchomości nr 95 i połowy domu nr 96 przy ul. Niemieckiej (ul. Kilińskiego 12 i 14⁶³). Z kolei Dawidowi Zabłudowskiemu przypadło prawo posiadania interesującego nas piętrowego murowanego domu i posesji pod nr 42 przy ul. Mikołajewskiej (dawniej ul. Wasilkowska), rozciągającej się od placu Bazarnego (dawniej Rynek) do ul. Żydowskiej, ze wszystkimi przynależącymi do niego przybudówkami, a także osobnego placu położonego na północ od prywatnej szkoły Zabłudowskich przy ul. Żydowskiej. Córka Markusa, Pesza Zabłudowska, uzyskała nieruchomość przy ul. Aleksandrowskiej nr 206 (dawniej ul. Bojarska, po 1919 r. ul. Warszawska 10), złożoną z piętrowego murowanego domu z oficyną z pruskiego muru. Wreszcie Owsiejowi Zabłudowskiemu darowano posesję przy ul. Zielonej nr 241/266 (obecnie ul. Zamenhofa) z drewnianym piętrowym domem i przybudowanymi do niego sklepami. Ceną tego układu były m.in. wypłacone sobie nawzajem znaczne kwoty oraz rezygnacja Dawida ze swojej części zysków płynących ze sklepów znajdujących się na posesji przy ul. Zielonej⁶⁴. Stosownie do postanowień działu zatwierdzonego 29 czerwca 1871 r. przez Sąd Powiatowy policmajster Mikołaj Bogoljepow wraz z pełniącym obowiązki prystawa Mikołajem Wichtermanem wprowadzili kupca II gildii Dawida Zabłudowskiego w posiadanie majątku na rogu placu Bazarnego i ul. Mikołajewskiej⁶⁵. Dawid Zabłudowski pozostawał właścicielem omawianej nieruchomości do śmierci 8 lipca 1900 r.⁶⁶, a więc przez 29 lat.

Niewiele wiadomo na temat jego życia głównie dlatego, że spędził dużą jego część poza Białymstokiem. Urodził się około 1814 r.⁶⁷, a imię otrzymał po dziadku. Dzięki ojcu i rodzinnym powiązaniom stosunkowo szybko rozpoczął własną karierę zawodową jako przedsiębiorca budowlany, w czym pomógł mu zapewne Kopel Halpern, mąż jego ciotki. Wiadomo, że w 1842 r. podpisał kontrakt na budowę nowej murowanej cerkwi pw. św. Mikołaja Cudotwórcy w Białymstoku (do prac przystąpił 16 kwietnia 1843 r. i kontynuował je do wiosny 1845 r.)⁶⁸. Nie udało się jednak znaleźć informacji o innych przedsięwzięciach realizowanych przez Dawida Zabłudowskiego ani też potwierdzić, czy działalność budowlaną kontynuował przez większość życia. Jego biografię możemy na tym etapie uzupełnić jedynie o garść luźnych informacji. W latach 1864–1887 nabył kilka małych posesji przy ul. Gumiennej/Kupieckiej (obecnie ul. I. Malmeda), tworząc dużą nierucho-

mość w sąsiedztwie rzeki Białej⁶⁹. Po 1919 r. nieruchomości przyporządkowano do ul. Kupieckiej 47⁷⁰. W 1873 r. uzyskał pozwolenie na budowę murowanego piętrowego domu przy ul. Mikołajewskiej⁷¹. W 1884 r. wystarał się o kredyt w Wileńskim Banku Ziemskim pod zastaw interesującego nas majątku na rogu placu Bazarnego i ul. Mikołajewskiej. Pod koniec życia pełnił funkcję członka komitetu zarządzającego szpitalem żydowskim przy ul. Aleksandrowskiej, który na początku lat sześćdziesiątych XIX w. ufundował jego ojciec⁷². W aktach notarialnych z lat sześćdziesiątych–osiemdziesiątych XIX w. Zabłudowski występuje jako mieszkaniec „własnego domu” przy placu Bazarnym, co zdaje się udowadniać, że w czasie pobytów w Białymstoku mieszkał w domu odziedziczonym po ojcu.

W drugiej połowie XIX w. dom Izaaka Zabłudowskiego, a od 1871 r. jego syna, Dawida, był jednym z najbardziej rozpoznawanych gmachów ówczesnego Białegostoku, nie tylko za sprawą położenia czy funkcjonujących w nim przedsiębiorstw handlowo-usługowych, ale głównie dzięki wspomnianemu już Klubowi Szlacheckiemu. Wynajmował on centralną salę i liczne pokoje na piętrze, gdzie odbywały się zarówno spotkania przedstawicieli szlachty powiatu białostockiego, jak i liczne wydarzenia społeczno-kulturalne organizowane przez miejscowe towarzystwa i organizacje społeczne oraz władze miasta. W tym czasie w Białymstoku brakowało lokali o odpowiedniej powierzchni umożliwiającej realizację przedsięwzięć gromadzących widownię. Może nazbyt przesadnie o sytuacji klubu w domu Zabłudowskich pisał w 1887 r. Franciszek Gliński na łamach „Kraju”, twierdząc, że:

jedyne nasze ognisko towarzyskie do niedawna jeszcze „klubem szlacheckim” zwane, resursa miejska, zakończy, jak się zdaje, swój żywot. Wojskowi mają bowiem swój klub własny; Niemcy również posiadają swoją „Harmonię”, w tych dniach, mówiąc nawiasem, święcić mają dwudziesto-pięcioletnią rocznicę swego istnienia; izraelici, zrażeni postępowaniem niektórych członków klubu i pewnej części gości, przestali bywać w resursie naszej zupełnie i czynią podobno starania około uzyskania pozwolenia założenia dla siebie „klubu kupieckiego”. Słowem, decentralizacja najzupełniejsza, jeśli już nie dyssolucja⁷³.

Mimo utyskiwań Glińskiego klub/resursa działał do 1915 r. Przykłady wykorzystania sali widowiskowej znajdziemy m.in. w relacjach przesyłanych do gazet ukazujących się w Rosji i Królestwie Polskim. W 1884 r. po uroczystości otwarcia w mieście filii Banku Państwa, w sali klubowej odbył się bankiet z udziałem gubernatora grodzieńskiego⁷⁴, tego też roku miało tu miejsce zebranie założycielskie Towarzystwa Lekarskiego w Białymstoku⁷⁵. W 1889 r. żegnano bankietem Mikołaja Trochimowskiego, ustępującego marszałka szlachty powiatu białostockiego⁷⁶, a w 1900 r. w sali klubowej odbyła się kolacja celem uświetnienia uroczystości uruchomienia Szkoły Handlowej w Białymstoku⁷⁷. Kilka razy w roku, zwłaszcza w okresie jesienno-zimowym, z gościny w domu Zabłudowskich korzystały lokalne organizacje społeczne i pomocowe, urządzające bankiety, loterie, maskarady, „choinki” i przedstawienia amatorskie celem zgromadzenia funduszy na swo-

ją działalność (m.in. Towarzystwo Dobroczynności, Towarzystwo Pomocy dla Uczniów w Białymstoku)⁷⁸. Odbływały się tu zarówno koncerty profesjonalnych muzyków, jak i występy trup teatralnych.

Kwestia zarządzania salą widowiskową leżała w gestii Klubu Szlacheckiego, o którego władzach i działalności wiadomo niewiele. W 1890 r. pisano na łamach wspomnianego „Kraju”, że:

Klub nasz miejski, którego renoma w ostatnich latach grubo nadszarpnięta została dzięki nieudolnemu zarządowi, rehabilituje się na dobre. Świeżo obrani gospodarze, a zwłaszcza jeden z nich p. Mościcki, krzątają się około naprawienia reputacyi jedynej tej u nas cywilnej resursy (wojskowych klubów mamy aż trzy całe), zwanej klubem szlacheckim, z energją i umiejętnościami niemałą. Dowodem ich dobrych chęci, znajomości rzeczy, taktu i uprzejmości, posłużyć może chociażby ostatni wieczór kostiumowy, jaki w dniu 9-tym lutego odbył się przy licznym udziale doborowej publiczności. Udał się on pod każdym względem wyśmienicie, zadawalniając wszech wobec i każdego zosobna. Pp. M., W., N. i innym dzięki się za to należ najzasłużniejsze. Jedyiny zarzut polega na tem, iż tak sympatyczna zabawa nie miała celu filantropijnego.

Wspomnianym w korespondencji nowym zarządcą klubu był Władysław Mościcki, pochodzący z Ciechanowca farmaceuta, właściciel apteki początkowo przy ul. Niemieckiej (obecnie ul. Kilińskiego) oraz ojciec Henryka, późniejszego znanego w kraju historyka⁷⁹.

Pierwsze w miarę kompletne informacje na temat pozostałych najemców licznych lokali pochodzą dopiero z końca XIX w., a dokładnie z najstarszej księgi adresowej miasta wydanej w 1897 r.⁸⁰ Cennym uzupełnieniem zawartych w niej informacji są fotografie wykonane w tym samym roku przez Józefa Sołowiejczyka do albumu *Widoki miasta Białegostoku*, ofiarowanego przez Radę Miasta carowi Mikołajowi II Romanowowi w czasie jego pobytu w mieście⁸¹ (il. 9). Dzięki nim możemy precyzyjnie zlokalizować poszczególne przedsiębiorstwa w obrębie budynku.

W północnym skrzydle parteru części frontowej (od strony ul. Mikołajewskiej), począwszy od ul. Żydowskiej, funkcjonowały: bankierski kantor Hersza Rappaporta, zakład fryzjerski Justyny(?) Juchniewicz oraz sklep z przyrządami optycznymi i chirurgicznymi Jakuba Brylanta⁸². Drugie skrzydło południowe w całości zajmował jeden z bardziej cenionych sklepów wielobranżowych w Białymstoku prowadzony przez Iwana Murawiewa, a później do 1915 r. przez jego spadkobierców, w tym syna, również noszącego imię Iwan. Wejście do sklepu zostało zlokalizowane w eksponowanym, południowym szczycie, gdzie znajdował się duży szyld i dwie witryny sklepowe. Murawiew handlował szerokim spektrum towarów: produktami spożywczymi i kolonialnymi, importowanymi winami, prawosławnymi ikonami, dywanami, futrami oraz bronią. Wykwintne produkty nabywali zamożni mieszkańcy i przedstawiciele klasy średniej. Jego wieloletnie funkcjonowanie zapadło w pamięć białostoczan, czego dobrym przykładem są wspomnienia porucznika Leona Mitkiewicz-Żółtka, który powróciwszy do miasta

9a, 9b. Najstarsze fotografie domu Zabłudowskich wykonane przez Józefa Sołowiejczyka latem 1897 r. do albumu *Widoki miasta Białegostoku*. Muzeum Podlaskie w Białymstoku, sygn. MBH/I/11407/15 i 20

The oldest photographs of the Zabłudowski family's house, taken by Józef Sołowiejczyk in the summer of 1897 for the album *Widoki miasta Białegostoku* [Views of the city of Białystok]. Podlaskie Museum in Białystok, ref. MBH/I/11407/15 and 20

w październiku 1918 r., tymi słowami opisywał swój przejazd z dworca kolejowego do rodzinnego domu przy ul. Wiktorii przez dawny plac Bazarny:

wokoło ratusza te same znane mi sklepy. Jest – a także – znana wędliniarnia Ostrowskiego, jednak na wystawie nie ma nic, a dawniej wisiały tam zwoje różnych kielbas, szynki, salcesony, najrozmaitsze kiszki. Wojna! Nie ma sklepu Rosjanina Murawjewa, gdzie można było dostać przeróżne specjały „istinnoruskije”, jak rozmaite „prianiki wiaziemskie”, „postnyje karameli”, „sacharnaja klukwa”, przeróżne ryby wędzone (ojciec mój kupował tam zawsze olbrzymią siegę!) a przede wszystkim kawior ziarnisty i prasowany z bielugi. To wszystko sprowadzane było wprost z Rosji. Sklep Murawjewa stoi pustką. Obok niego na ulicy Lipowej [!] są sklepy znane od dawna: księgarnia i skład materiałów piśmiennych Gałłaja, duży sklep z materiałami bławatnymi Zylberdyka (gdzie moja Matka była starą klientką), apteki: Filipowicza, Ajzensztadta, Wilbuszewicza⁸³.

Według wykazu z 1911 r. Murawiewowie wynajmowali cztery pomieszczenia z piwnicą i był to najemca płacący najwyższy czynsz wynoszący 2550 rubli⁸⁴. Pod koniec okresu zaboru rosyjskiego firma spadkobierców Iwana Murawiewa dokonała remontu zajmowanej części domu, malując ścianę frontową i szczytową na ciemny (brązowy?) kolor oraz dodając od strony ul. Mikołajewskiej duży napis „Spadkobiercy Murawiewa” powyżej linii okien w parterze (il. 10)⁸⁵.

10. Poczтівка z ok. 1910 r. z widokiem na narożnik domu Zabłudowskich oraz oficynę od strony Rynku. Część elewacji frontowej i została pomalowana na ciemny kolor przez Iwana Murawiewa, właściciela dużego sklepu działającego na parterze. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia, sygn. Gr-1312

The postcard from approximately 1910 with a view of the corner of the Zabłudowski house and an annex on the Market Square side. Part of the front elevation was painted in a dark color by Ivan Muravyev, the owner of a large store operating on the first floor. Jerzy Giedroyc University Library, ref. Gr-1312

Z handlowego punktu widzenia lokale w oficynie od strony placu Bazarnego dawały doskonałe warunki do prowadzenia przedsiębiorstw oferujących klienteli wyroby i usługi o podwyższonym standardzie. Jedną z najstarszych firm działających w tej części domu Zabłudowskich był założony w 1875 r.⁸⁶ przez Marka Hałaję punkt sprzedaży materiałów piśmienniczych połączony z drukarnią wydającą własne publikacje i pocztówki z widokami miasta⁸⁷. Lokal zajmował centralną część oficyny z sztyldem poniżej balkonu na piętrze. Warto wspomnieć, że Marek Hałaj w 1897 r. był uczonym w Piśmie przy synagodze Chóralnej Zabłudowskich⁸⁸, co może wskazywać na bliższe związki między obiema rodzinami oraz powody wynajmu lokalu w omawianym domu. Dwa pomieszczenia w zachodnim skraju omawianej oficyny bocznej zajmowała firma pod nazwą Magazyn Berliński, zajmująca się m.in. sprzedażą – importowanych, jak możemy wnioskować z nazwy – towarów galanteryjnych oraz odzieży męskiej, damskiej i dziecięcej⁸⁹. Z czasem magazyn został przeniesiony do lokalu sąsiadującego od wschodu z firmą Hałajów. W 1897 r. między Magazynem Berlińskim a lokalem Hałajów funkcjonował magazyn i sklep tapet należący do Surawicza. Niestety, sztyld czwartego sklepu uwiecznionego na zdjęciu z 1897 r. jest nieczytelny. Być może dzierżawcą był Gotlib, właściciel firmy handlującej damską odzieżą⁹⁰. Przepuszczalnie już wówczas górna kondygnacja oficyny rynkowej zajmowana była przez restaurację, do której wejście znajdowało się od strony placu Bazarnego.

Dawid Zabłudowski doczekał się kilkorga dzieci, ale wieku dorosłego dożyli tylko dwaj synowie: Jankiel i Elias, obaj używający tytułu dziedzicznych honorowych obywateli, oraz córki: Brejndla po mężu Halpern i Chaja po mężu Neufeld. Dwaj synowie po śmierci Dawida odziedziczyli podzielone na pół prawa własności do ojcowskiej nieruchomości na rogu ul. Mikołajewskiej i placu Bazarnego oraz do pozostałych majątków na terenie miasta (w tym przy ul. Kupieckiej), co zostało potwierdzone wyrokiem Sądu Okręgowego w Grodnie z dnia 16 kwietnia 1901 r.⁹¹

Niewiele wiemy na temat Eliasza i Jankiela Zabłudowskich. Urodzili się zapewne poza Białymstokiem, nie ma bowiem ich aktów urodzenia w miejscowych księgach metrykalnych gminy żydowskiej⁹². Elias przyszedł na świat około 1847 r.⁹³ W 1913 r. był starostą rodowej synagogi przy ul. Żydowskiej oraz członkiem zarządu Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego i mieszkał w tym czasie przy ul. Instytutowej w domu Lange (po 1919 r. ul. Pałacowa 16). Podobnie jak ojciec, zasiadał też w radzie nadzorczej szpitala żydowskiego im. Izaaka Zabłudowskiego przy ul. Aleksandrowskiej oraz aktywnie uczestniczył w Białostockim Towarzystwie Ogniwym⁹⁴. Natomiast Jankiel w źródłach historycznych pojawia się bardzo rzadko. Bracia w 1899 r. mieszkali w domu ojca, a więc na rogu ul. Mikołajewskiej i placu Bazarnego. Tego roku za kwotę 17 tys. rubli nabyli nieruchomość położoną u zbiegu ul. Żydowskiej i Mikołajewskiej, należącą do Chaji Meriem Kleinerman (z domu Baraks) i złożoną z parterowego drewnianego domu. Posesja ta sąsiadowała m.in. z działką należącą do Dawida Zabłudowskiego⁹⁵ (il. 11).

O życiu i pracy Jankiela nie mamy w zasadzie żadnych informacji. Natomiast wiadomo, że Elias w latach osiemdziesiątych XIX w. był już żonaty. Miał dwie córki: Klarę Minę (ur. 1876), od 1899 r. żonę prowizora farmacji Herca Mar-

11. Pocztówka z ok. 1910 r. z widokiem od strony placu Bazarnego na początek ul. Mikołajewskiej. Po lewej widoczna fasada domu Zabłudowskich z kolumnadą i portykiem otoczona nowym budownictwem miejskim z przełomu XIX i XX w. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia, sygn. Gr-1571

The postcard from approximately 1910 with a view from Bazarny Square to the beginning of Mikolajewska Street. On the left is the facade of the Zabłudowskis' house with its colonnade and portico, surrounded by new urban developments from the turn of the 19th and 20th centuries. Jerzy Giedroyc University Library, ref. Gr-1571

kuszewicza (ur. 1869 w Jakobstad⁹⁶), i Reginę (ur. 1880), od 1904 r. żonę Henryka Zabłudowskiego (syna Gecela, jej kuzyna)⁹⁸. Klara Mina doczekała się córki Józefiny, później noszącej po mężu nazwisko Wagner. W 1905 r. Eliaś pożyczył od swojej córki Józefiny 12 tys. rubli pod zastaw połowy praw do omawianej nieruchomości⁹⁹, zaś w 1907 r. u Fajwela Wałłacha, wraz z bratem, zaciągnął dług w wysokości 3500 rubli, zastawiając mu majątek przy ul. Kupieckiej¹⁰⁰. Co ciekawe, w obu dokumentach z lat 1905–1907 Eliaś występuje jako mieszkający przy szpitalu żydowskim przy ul. Aleksandrowskiej, co może wskazywać na jego zajęcia związane z medycyną. Przed 1913 r. przeprowadził się na ul. Instytutową, gdzie mieszkał nadal w 1915 r.¹⁰¹ Z kolei Jankiel w 1907 r. wynajmował mieszkanie w domu Abrama Markusa przy ul. Mikołajewskiej (po 1919 r. ul. Sienkiewicza 5). Tak więc po śmierci Dawida w 1900 r. jego synowie nie mieszkali już w omawianym domu, traktując go ewidentnie jako źródło niemałych dochodów płynących z wynajmu – w 1911 r. z 428 sążni kwadratowych wynosił on 13 500 rubli – oraz przedmiot zastawów pożyczek prywatnych i bankowych. Po 1907 r. Jankiel najprawdopodobniej opuścił

Białystok i nigdy już do niego nie powrócił, a jego dalsze losy nie są znane (wiadomo, że zmarł w 1929 r.¹⁰²).

Grono najemców, z których najdłużej utrzymali się Murawiewowie i Hałajowie, zmieniało się wraz z upływem czasu. Wiadomo, że w 1901 r. działalność rozpoczął sklep towarów łokciowych Mowszy Goldsztejna¹⁰³. W 1911 r. lista dzierżawców lokali, sporządzona na potrzeby Wileńskiego Banku Ziemskiego, wymienia oprócz omówionych już przedsięwzięć także sklepy: A. Szulmana, Warata (Warjata), Salmana i Jelina oraz sklepy i magazyny Barenbauma i Słonia¹⁰⁴. W tym czasie sześć pokoi w górnej kondygnacji oficyny (płacąc za nie 2000 rubli czynszu rocznie) zajmowała już restauracja pod nazwą Akwarium, prowadzona przez Łażniewskiego¹⁰⁵. Księgi adresowe z 1913 i 1914 r. odnotowują wciąż działające firmy: Marka Hałaja (sklep papierniczy, drukarnia), spadkobierców Murawiewa (sklep wielobranżowy), restaurację Akwarium z bufetem dobroczynnym, kantor bankierski Samuela Goldberga (również wynajmował mieszkanie) oraz sklep z odzieżą Warata *vel* Warjata¹⁰⁶. Wspomniana lista z 1911 r. oraz spis płatników podatku kwaterunkowego z 1915 r. potwierdza, że niektóre lokale w omawianym domu były dzierżawione na mieszkania m.in. właścicieli firm funkcjonujących w tym samym budynku. Różne źródła wymieniają w 1911 r. mieszkania Rymkiewicza i Jan-kowskiego, a w 1915 r. Iwana Murawiewa¹⁰⁷.

Sala klubowa na piętrze, chociaż funkcjonowała do końca okresu zaboru rosyjskiego, mimo wspomnianych starań zarządców, z czasem straciła na znaczeniu, gdy na początku XX w. oddano do użytku nową salę koncertową pod nazwą Harmonia i tam też przeniesiono większość wydarzeń kulturalnych i społecznych gromadzących dużą publiczność¹⁰⁸ (konkurencję stanowił także prywatny Teatr Palace przy ul. Niemieckiej, po 1919 r. ul. Kilińskiego 6, gdzie uruchomiono salę widowiskową na kilkaset miejsc¹⁰⁹). Dopiero w lipcu 1915 r., gdy do Białegostoku zbliżały się wojska niemieckie i rozpoczęto ewakuację miasta, w *Resursie szlacheckiej* odbyło się zebranie założycieli miejscowego Komitetu Wojenno-Przemysłowego¹¹⁰, który później także obradował w murach domu Zabłudowskich.

13/26 sierpnia 1915 r. zakończyło się trwające od 108 lat rosyjskie panowanie nad Białymstokiem, zastąpione objęciem władzy przez wojska niemieckie. Okupacja trwała do 19 lutego 1919 r. Z tego czasu zachowało się niewiele źródeł odnoszących się do omawianego adresu i są to głównie materiały ikonograficzne. Dzięki nim wiadomo, że lokale dawnego klubu szlacheckiego przeznaczono na kasyno i klub oficerski (*Deutsche Soldatenheim*) (il. 12, 13) oraz zajazd niemiecki (*Deutsches Gasthaus*), o czym świadczył duży szyld umieszczony na kolumnadzie

12. Dom Zabłudowskich w okresie I wojny światowej, widok od strony ul. Mikołajewskiej. Na kolumnadzie widoczny szyld „Deutsches Gasthaus”. Zbiory Tadeusza Chańki
Zabłudowski family house during World War I, view from Mikołajewska Street. On the colonnade there is a signboard „Deutsches Gasthaus”. Collection of Tadeusz Chańko

13. Wnętrze gospody żołnierskiej w domu Zabłudowskich w latach 1915–1919.
 Zbiory Tadeusza Chańki
The interior of the soldier's inn in the Zabłudowski house in the years 1915–1919.
 Collection of Tadeusz Chańko

od strony ul. Mikołajewskiej oraz napisy na ścianie górnej kondygnacji oficyny od strony Rynku. Wejście na piętro dla oficerów niemieckich znajdowało się w oficynie od strony dawnej ul. Żydowskiej, a nie od frontu, o czym informował napis na fasadzie (*Eingang für Offizieren am die Ecke*). Lokal zajmowany przez sklep Murawiewów w szczycie budynku od strony rynku zajęto na żołnierską czytelnię (*Lesehalle*) (il. 14). Ewakuacja miasta latem 1915 r. oraz okres wojny nie sprzyjały prowadzeniu interesów, dlatego wiele przedsiębiorstw uległo likwidacji. W czasie okupacji wciąż działała firma Hałajów, która – zgodnie z cytowaną wcześniej relacją Leona Mitkiewicz-Żółtka z 1918 r. – przetrwała do końca wojny, restauracja Akwarium oraz sklep Słonia. Reszta lokali zapewne dalej zajęta była pod drobne przedsiębiorstwa handlowo-usługowe, nie mamy jednak na ich temat żadnych informacji.

Nie wiemy, co działo się z właścicielami omawianego domu w czasie okupacji niemieckiej. Jankiel wyjechał z miasta już przed 1915 r., natomiast trudno powiedzieć, czy Białystok opuścił Eliasza (być może do pozostania na miejscu zachęcał go wiek – w 1915 r. liczył blisko 70 lat). Był w mieście na pewno w lipcu 1919 r., gdy udzielał pełnomocnictwa do prowadzenia sprawy o eksmisję Słonia, przedwojennego najemcy lokalu w domu przy Rynku Kościuszki 6¹¹¹. Eliasza mieszkiał wówczas przy ul. Sienkiewicza 33 i pod tym adresem występował w kolejnych latach¹¹². W 1920 r.¹¹³ z bratem, reprezentowanym przez Fajwela Wałacha, zbył ojcowską nieruchomość przy ul. Kupieckiej 47¹¹⁴. Mimo wieku był wciąż aktywny w pracach Białostockiej Ochotniczej Straży Ogniowej (BOSO, dawniej Towarzystwo Straży Ogniowej). Na początku 1920 r. został członkiem zarządu¹¹⁵ i tego roku czynił starania o cofnięcie rekwizycji budynku przy ul. Lipowej 52 przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych¹¹⁶. W 1922 r. wybrano go na członka honorowego tej organizacji¹¹⁷.

Eliasza Zabłudowski zmarł w nocy z 2 na 3 listopada 1925 r. w mieszkaniu przy ul. Sienkiewicza 33¹¹⁸. 5 listopada został pochowany na cmentarzu żydowskim przy ul. Wschodniej. W pogrzebie wzięło udział wielu znamienitych obywateli, w tym prezydent Białegostoku Bolesław Szymański oraz członkowie zarządu Białostockiej Ochotniczej Straży Ogniowej¹¹⁹. Nazajutrz po śmierci Eliasza władze tego towarzystwa, w uznaniu zasług i dla uczczenia jego pamięci, podjęły uchwałę o umieszczeniu portretu zmarłego w sali zarządu BOSO przy ul. Lipowej 52 oraz nadaniu jego imienia drugiemu korpusowi straży¹²⁰.

Niedługo przed śmiercią Eliasza rozpoczęto starania o uregulowanie kwestii spadkowych i majątkowych, czego dowodzi wywołanie części nieruchomości przy Rynku Kościuszki 6 do pierwiastkowej regulacji hipoteki¹²¹. Tego też roku jego córki, mieszkające w tym czasie w Berlinie¹²², wydały pełnomocnictwa do zarządu majątkami przy Rynku Kościuszki 6 i ul. Sienkiewicza 1¹²³. Niezachowanie księgi hipotecznej (nr hip. 962) nieruchomości przy Rynku Kościuszki 6 znacząco komplikuje odtworzenie stosunków własnościowych omawianego majątku po śmierci Eliasza Zabłudowskiego. Nie znamy treści jego testamentu. Zauważyć trzeba, że w czerwcu 1929 r. utworzono drugą księgę hipoteczną części omawianej nieruchomości – oznaczonej adresem przy ul. Sienkiewicza 1 (nr hip. 1598), w której ustalono prawa własności na spadkobierczyni Eliasza – Józefinę Rozalię Wagner oraz Klarę Minę Markuszewicz, a także na żyjącego wciąż jego brata, Jankiela

14. Plenerowy koncert orkiestry kasyna oficerskiego na Rynku przed domem Zabłudowskich. W tle widoczne szyldy firm działających w oficynie od strony Rynku, w tym wejście do czytalni żołnierskiej w szczycie domu. Zbiory Tadeusza Chańki

Outdoor concert by the Officers' Casino Orchestra on the Market Square in front of the Zabłudowski house. In the background, one can see signs of businesses operating in the annex on the side of the Market Square, including the entrance to the soldier's reading room on the narrower wall of the house. Collection of Tadeusz Chańko

(Jakuba) Zabłudowskiego¹²⁴. Możliwe, że analogiczna sytuacja wystąpiła po 1925 r. w przypadku majątku przy Rynku Kościuszki 6, gdy prawa własności przeszły na córki Eliasza jako współwłaścicielki z Jankielem. Natomiast w 1930 r., już po śmierci Jankiela, Józefina Rozalia i Klara Mina reprezentowane przez Zygfrйда Cauzmera sprzedały swoje prawa własności do części przy ul. Sienkiewicza 1 braciom Herszowi, Joselowi, Srolowi i Lejbowi Palterom (zam. Rynek Kościuszki 14)¹²⁵. Z kolei 1 sierpnia 1931 r. spadkobierczyni (żona?) Jankiela, Chaja Mirel Zabłudowska odsprzedała swoją współwłasność Palterom¹²⁶, czyniąc ich wyłącznymi właścicielami części nieruchomości przy ul. Sienkiewicza 1, którymi pozostawali do 1939 r.

W rezultacie po 1931 r. w rękach spadkobierców braci Eliasza i Jankiela pozostała tylko część od strony Rynku Kościuszki. Repertorium ksiąg hipotecznych z okresu II wojny światowej wymienia pełną listę posiadaczy wpisanych do księgi nr 962: Regina Zabłudowska, Chaja Mirel Zabłudowska, Klara Mina Markuszewicz, Józefina Rozalia Wagner, Otylia Róża Szwalbenfeld (w 1938 r. sprzedała 9/336 części swoich praw Morduchowi Gołubowi¹²⁷), Maks Neufeld (Najfeld), Elza, Margaryta i Herman Jolles oraz Eugeniusz, Anna Józefina i Zofia Flora Hal-

pern¹²⁸. Oprócz znanych nam córek Eliasza pozostałe wymienione osoby i zachodzące między nimi związki rodzinne są trudne do jednoznacznej identyfikacji.

Z powyższej analizy wynika, że spadkobiercy Dawida Zabłudowskiego zrezygnowali z mieszkania w omawianym domu, w całości przeznaczając go na wynajem. Tendencja wytworzona przed 1915 r. zasadniczo utrzymała się przez cały okres międzywojenny, toteż lista najemców i firm działających przy Rynku Kościuszki 6 i Sienkiewicza 1 z lat 1919–1939 jest stosunkowo długa i obszerna.

Na początku lat dwudziestych XX w. do Rejestru Handlowego prowadzonego przez Sąd Okręgowy w Białymstoku zapisano przedsiębiorstwa działające od dłuższego czasu w domu Zabłudowskich, a które przetrwały okres I wojny światowej. Były to: założony w 1901 r. sklep towarów łokciowych Mowszy Goldsztejna, istniejący od 1875 r. skład papieru i materiałów piśmienniczych Mordchaja Hałłaja, sprzedaż mebli Benjamina Ormana¹²⁹, restauracja Akwarium prowadzona przez Abrama Mendelbauma (który mieszkał pod tym samym adresem), założona w 1885 r. sprzedaż tapet Kielmana Gotmana, drobna sprzedaż dodatków do sukien damskich Fajwela Hochmana (uruchomiona w 1906 r.) oraz sklep galanteryjny Hindy Chajkes¹³⁰.

Hałłajowie prowadzili swój interes przez całe międzywojnie, przy czym w 1927 r. Marek (Mordchaj) ustąpił i oddał sklep w zarząd córce, Brosze Hałłaj¹³¹ (ur. 1884)¹³², natomiast w 1932 r. firmę przejął jej syn, Hendel Hałłaj¹³³. Akwarium cieszyło się sporą popularnością wśród białostoczan. W latach dwudziestych XX w. właściciel reklamował lokal, informując klientelę o odbywających co wieczór „koncertach salonowego kwartetu pod batutą S. Burakińskiego oraz najsmaczniejszych śniadaniach, obiadach i kolacjach, bufecie obficie zaopatrzonem w różne przekąski i napoje wysokokowe najlepszych firm krajowych i zagranicznych”¹³⁴. 1 lutego 1932 r. wybuchł pożar w restauracji Akwarium, który

szybko się rozszerzył – jak relacjonował „Dziennik Białostocki” – i płomień objęły wkrótce cały budynek, zagrażając sąsiednim domom. Niebezpieczeństwo powiększał niezmiernie silny wiatr, jaki wczoraj panował. Zaalarmowane Straże Ogniowe: miejska i BOSO przybyły natychmiast i po energicznej walce z rozszalałym żywiołem ognia w ciągu około pół godziny zlokalizowały. Ogień zniszczył budynek do wysokości 1 piętra, na którym oprócz kuchni znajdowały się magazyny z zapasami zimowymi artykułów spożywczych, win, wódek. Dokładna przyczyna pożaru i straty narazie nie ustalone, możliwą przyczyną – zły stan przewodów kominowych¹³⁵.

Znaczne straty spowodowały plajtę Mendelbauma, ale w ciągu kilku kolejnych miesięcy południową oficynę domu Zabłudowskich wyremontowano i na nowo uruchomiono Akwarium, tym razem pod szyldem Związku Żydowskich Inwalidów, Wdów i Sierot Wojennych w Białymstoku (z siedzibą Związku przy Rynku Kościuszki 15) oraz zarządem Salomona Radzynowera, a później jego żony Sary¹³⁶. Restauracja działała do II wojny światowej¹³⁷.

15. Oficyna od strony Rynku Kościuszki w okresie międzywojennym.
Muzeum Podlaskie w Białymstoku, sygn. MBH/I/567

**The annex from the side of the Kościuszko Square in the interwar period
Podlaskie Museum in Białystok, ref. MBH/I/567**

Przy Rynku Kościuszki 6 (il. 15) w 1924 r. najemcą był wciąż Josel (Józef) Jelin, który przed 1911 r. założył sklep odzieżowy, odnotowany jeszcze w 1932 r.¹³⁸ W 1927 r. zarejestrowano firmę „Pracownia damskich i męskich ubrań” Estery Pat, która jednocześnie mieszkała w omawianym domu¹³⁹. Tego też roku Brunon Arndt z ul. Nowowarszawskiej 46 uruchomił „Wędliniarnię Wileńską”¹⁴⁰. Podobnie jak Estera Pat, także Chaja Mines, właścicielka utworzonej w 1930 r. pracowni ubrań damskich i męskich, mieszkała w domu Zabłudowskich¹⁴¹. W oficynie południowej od strony Rynku Kościuszki w 1930 r. Perla Nowik, w spółce z Maszą Kowalską, otworzyła sklep z obuwiem, później prowadzony tylko przez Wolfa Nowika¹⁴². Krótko w latach 1930–1932 działała sprzedaż sukna i koców należąca do Genocha Słonia i Samuela Graniewicza¹⁴³. Już w 1928 r. w lokalu w szczycie domu od strony Rynku, dawniej zajmowanym przez Jana Murawiewa, Jakub Łoszczański i Mejer Borowski uruchomili duży skład i sprzedaż wyrobów łódzkich fabryk włókienniczych¹⁴⁴. W 1930 r. do spółki przyjęto Izraela Gilarego¹⁴⁵. Firma, ogłaszając się okazałym szyldem nad wejściem oraz reklamami w lokalnej prasie, z powodzeniem działała do II wojny światowej¹⁴⁶. W 1935 r. Pinchos Rewzin uruchomił filię przedsiębiorstwa „Textil” (detaliczna i komisowa sprzedaż sukna i manufaktury) mającego swoją siedzibę w kamienicy przy ul. Lipowej 1¹⁴⁷. W latach 1928–1930 wzmiankowana była sprzedaż galanterii Szejny Orman¹⁴⁸, w 1929 r. skład wyro-

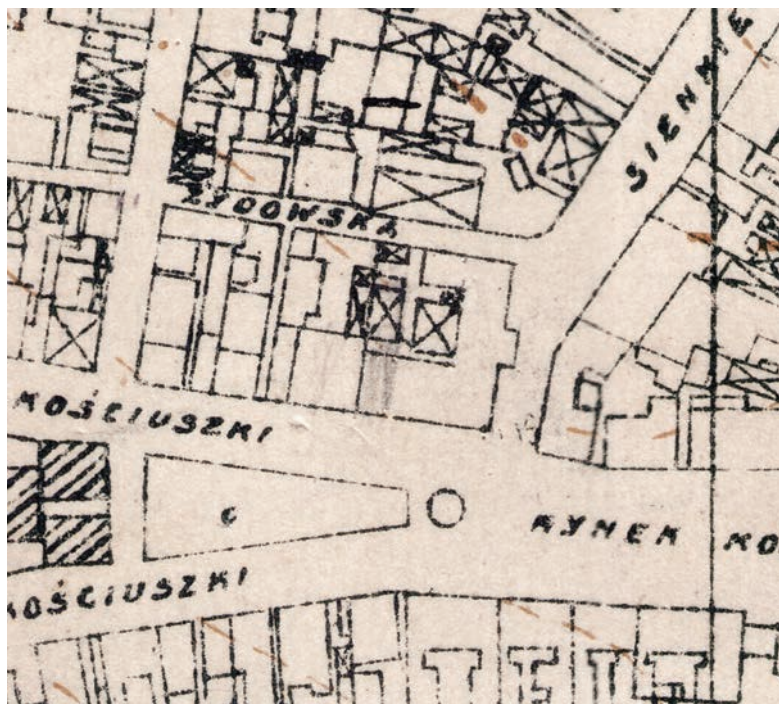

16. Część frontowa przy ul. Sienkiewicza 1 w okresie międzywojennym.
Muzeum Podlaskie w Białymstoku, sygn. MBH/1/575
The front part at 1 Sienkiewicza Street in the interwar period.
Podlaskie Museum in Białystok, ref. MBH/1/575

bów żelaznych Hasi Słobodskiej¹⁴⁹, a w latach 1928–1939 sklep manufaktury i materiałów bławatnych Litmana Szulmana¹⁵⁰. W 1932 r. Mejer Trafimowski uruchomił skład futer¹⁵¹. Na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XX w. bracia Parysowie założyli firmę handlującą sprzętem radiowym¹⁵². Wreszcie tuż przed wybuchem II wojny światowej przy Rynku Kościuszki 6 działalność rozpoczęła Polska Centrala Techniczno-Handlowa „Tok” sp. z o.o., założona przez białostoczan: Józefa i Sylwestra Kucharskich oraz Walentego i Stanisława Tomiczków celem prowadzenia detalicznej sprzedaży wszelkiego rodzaju artykułów radiofonicznych, teletechnicznych, elektrycznych, motoryzacyjnych, fotograficznych, optycznych i sportowo-turystycznych¹⁵³ (il. 16).

W części frontowej domu przy ul. Sienkiewicza 1 (il. 16) w latach 1919–1939 funkcjonowało nieco mniej firm, ale nadal – podobnie jak w przed 1915 r. – większość pomieszczeń na parterze oraz w oficynie od strony ul. Żydowskiej przeznaczona była pod wynajem na cele handlowe. Oprócz wspomnianych starszych sklepów Kielmana Gotmana (tapety), Słonia, Icko Barenbauma (kuśnierz) i Fajwela Hochmana (krawiec) w 1922 r. zarejestrowano sklep optyczny Girsza Kuplińskiego¹⁵⁴, sprzedaż wyrobów jubilerskich i zegarków Samuela Fejgina (na rogu ul. Sienkiewicza i Żydowskiej)¹⁵⁵, kontynuujący przedsiębiorstwo rodziny Słoniów punkt sprzedaży sukna, kołder i manufaktury Motela Słonia¹⁵⁶ (od 1932 r. Motel Słoń z sy-

17. Fragment mapy Białegostoku z 1937 r. ukazujący rozplanowanie zabudowy posesji przy Rynku Kościuszki 6 i ul. Sienkiewicza 1. Archiwum Państwowe w Białymstoku, Akta miasta Białegostoku, sygn. 138
A part of the 1937 map of Białystok showing the layout of the buildings at 6 Kościuszki Square and 1 Sienkiewicza Street. State Archive in Białystok, Files of the city of Białystok, file 138

nem Genachem¹⁵⁷) oraz detaliczną sprzedaż damskich i męskich ubrań Eliasza Pat-ta (zlikwidowana w 1926 r.)¹⁵⁸. W lutym 1924 r. Lipa Kapłan i Leja Furie zawią-zali spółkę firmową zajmującą się sprzedażą obuwia (działała do 1930 r.)¹⁵⁹. Rok później powstał punkt detalicznej sprzedaży drewna opałowego i węgla Dawida Wasilkowskiego (zlikwidowany w 1930 r.)¹⁶⁰, a w 1927 r. identyczny sklep Rywki Wasilkowskiej¹⁶¹. W 1931 r. Gołda Falkowicz uruchomiła tu cukiernię¹⁶². W 1933 r. Bolesława Mirowska (zamieszkała w Warszawie) uruchomiła sklep ogrodniczo-rolniczy, a więc o asortymencie dotychczas niewystępującym pod omawianym ad-resem, co zdaje się wskazywać na większy popyt na tego typu towary wynikają-cy zapewne ze zmieniającego się podejścia do zieleni w mieście (koncepcja miasta-ogrodu)¹⁶³. Ponadto księga adresowa z 1928 r. wymienia galanterię niejakiego Ukraińskiego, a księga telefoniczna z 1934 r. sklep manufaktury Zacharego Jeze-kiela¹⁶⁴ (il. 17).

Przez cały okres międzywojenny utrzymano w pomieszczeniach na pię-trze frontowej części domu funkcje klubowe, sięgające początkami przynajmniej połowy XIX w. W marcu 1920 r. starano się o wynajęcie lokalu w domu przy Rynku Kościuszki 6 pod założony w tym czasie „klub towarzyski na zasadach demo-kratycznych”¹⁶⁵, przez co chciano nawiązać do trwającej od ponad pół wieku trady-cji tego miejsca, ale z zaakcentowaniem polskiego charakteru instytucji¹⁶⁶. Jednak trudna sytuacja lokalowa związana z instalacją w dawnym pałacu Branickich Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego spowodowała decyzję wojewody Stefana Bądryńskiego o przeniesieniu z dotychczasowej lokalizacji Sądu Okręgowego do

gmachu założonej w 1899 r. Szkoły Handlowej przy ul. Warszawskiej 63, przy jednoczesnym przesunięciu placówki do dnia 3 kwietnia 1920 r. do lokali klubowych na piętrze domu Zabłudowskich przy Rynku Kościuszki 6¹⁶⁷. Anulowano najem przez klub towarzyski (nie wiadomo, przez jak długi czas funkcjonowała tu szkoła, ale wydaje się, że krótko).

W czerwcu 1920 r. utworzono Zrzeszenie Towarzysko-Kulturalne „Ognisko”, stanowiące kontynuację prac wokół organizacji kooperatywy urzędniczej, wspierającej pracowników administracji państwowej m.in. poprzez urządzenie klubu na potrzeby wydarzeń społeczno-kulturalnych i taniej kuchni¹⁶⁸. Już na początku czerwca 1920 r. informowano, że „Ognisko” wynajęło lokale w domu Zabłudowskiego przy ul. Sienkiewicza¹⁶⁹ i jeszcze przed inwazją bolszewicką zdolano je wyremontować, przygotowując do rozpoczęcia działalności. Działalność Zrzeszenia została wówczas zawieszona, a pomieszczenia zostały zajęte przez władze wojskowe, które otworzyły w nich Gospodę Żołnierską¹⁷⁰. W styczniu 1921 r. w „Dzienniku Białostockim” utyskiwano na ten stan:

w chwili obecnej, gdy życie zaczyna wchodzić na tory normalne, należałoby się aby zarząd „Ogniska” zajął się doprowadzeniem do końca rozpoczętego dzieła, wszyscy bowiem mocno odczuwamy brak miejsca, gdzie można byłoby spędzić wolne od zajęć godziny, czy też urządzać wieczory, jednym słowem żyć nie tylko chlebem powszednim. W Białymstoku istnieje kilka zrzeszeń pracowników różnych instytucji oraz nowopowstałe „Towarzystwo Myśliwskie”, które chętnie przyjdą z materialną pomocą, byleby tylko zarząd „Ogniska” wziął się energicznie do pracy. Miejmy nadzieję, że zarząd ocknie się z chwilowej drzemki i jeszcze w obecnym sezonie karnawałowym otworzy podwoje „Ogniska”¹⁷¹.

Od tego momentu wydarzenia wokół reorganizacji i ponownego uruchomienia „Ogniska” potoczyły się stosunkowo szybko, głównie za sprawą nawiązania współpracy między wysokimi urzędnikami państwowymi i samorządowymi oraz władzami wojskowymi Dowództwa Okręgu Wojskowego. 16 lutego 1921 r. odbyło się walne zebranie organizacyjne „Ogniska”, w którym wzięli udział m.in. prezydent miasta Bolesław Szymański, przewodniczący Rady Miejskiej Feliks Filipowicz, płk Stanisław Szymanowicz-Szymański oraz pracownik Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego Jan Ciełka¹⁷². Do Towarzystwa zapisały się ogółem 104 osoby (61 wojskowych i 43 cywilnych). Przygotowano wówczas statut Towarzystwa¹⁷³, a 21 lutego 1921 r. wybrano Zarząd¹⁷⁴, który tydzień później ukonstytuował się w składzie: prezes – ppłk Korytowski, szef sztabu DOG, wiceprezesi – Feliks Filipowicz i dr Wincenty Kałuski, naczelnik Departamentu Administracyjnego Urzędu Wojewódzkiego, skarbnik – Stanisław Wichert, naczelnik Okręgowego Urzędu Ziemskiego, sekretarz – ppor. Borzęcki, komendant placu¹⁷⁵. Kwestią zasadniczą było pozyskanie środków finansowych od członków towarzystwa celem uregulowania kwestii związanych z należnościami za remont przeprowadzony w 1920 r.¹⁷⁶ Prace w kolejnych tygodniach jednak postępowały i pod koniec marca 1921 r. ogłoszono nabór na najemcę gotowego poprowadzić bufet klubowy¹⁷⁷.

Wreszcie 9 maja 1921 r. odbyła się uroczystość otwarcia sali klubowej „Ogniska” przy ul. Sienkiewicza 1. W „Dzienniku Białostockim” relacjonowano:

do zebranych imieniem magistratu przemówił Szymański życząc nowo-powstałej placówce życia towarzyskiego mieszkańców Białegostoku po-myślnego rozwoju. Następnie ks. Dziekan przeczytał symboliczną wstęgę i wprowadził zebranych do lokalu klubu. Ks. Dziekan w okolicznym prze-mówieniu podkreślił znaczenie istnienia tego rodzaju instytucji, wyraża-jąc nadzieję, że odegra ono w życiu miasta bardzo wybitną rolę. W imieniu DOG zabrał głos płk Bittner, zaznaczając, że tak uroczystą w życiu Białe-gostoku chwilę zebrani przeżywają głównie dzięki zasługom Naczelnika Państwa, gdyż gdyby nie on, to może miasto znajdowałoby się poza gra-nicami Rzeczypospolitej. [...] Przy zabawie i tańcach uroczystość przecią-gnęła się prawie do godz. 4 rano¹⁷⁸.

W czerwcu 1921 r. na kolumnadzie frontowej umieszczono szyld, który jed-nak ze względu na gabaryty i estetykę bardzo szybko usunięto. W kolejnych latach zrezygnowano z akcentowania obecności Towarzystwa w omawianym domu po-przez zewnętrzną reklamę¹⁷⁹, zdając się na renomę miejsca. W latach 1924–1928 bu-fet przy „Ognisku” prowadził Bolesław Suszko¹⁸⁰. Następnie przejął go Czesław Piechocki¹⁸¹. W latach 1932–1934 restauracją zarządzała Stefania Przybylska¹⁸².

Klub w domu Zabłudowskich radził sobie początkowo bardzo dobrze, zy-skując coraz większe grono stałych użytkowników; organizowano stałe dancin-gi, spotkania klubowe, występy artystyczne, wystawy sztuki, choinki i okazjonal-ne bale, korzystano też z gościny przy okazji różnych uroczystości. Przed 1927 r. zlecono młodemu artyście, Czesławowi Sadowskiemu, wykonanie nowej dekoracji sali klubowej¹⁸³. Istotna zmiana w funkcjonowaniu „Ogniska” nastąpiła w mar-cu 1928 r. W czasie walnego zebrania, przy udziale 73 osób, pod przewodnictwem Feliksa Filipowicza, wybrano nowy zarząd oraz podjęto uchwałę o zmianie nazwy „Ognisko” na „Resursa Obywatelska w Białymstoku”¹⁸⁴.

Pod tym szyldem Towarzystwo działało do 1934 r.¹⁸⁵, a szczegółowe omó-wienie jej działalności wykracza poza temat niniejszego artykułu. Kondycją resur-sy, a w zasadzie członkami towarzystwa i jej klientelą, zachwiał znacznie wielki kryzys gospodarczy, dlatego w styczniu 1934 r. pisano w „Dzienniku Białostoc-kim” o groźbie likwidacji:

przez kilka lat „Resursa Obywatelska” była ośrodkiem, w którym skupia-ło się niemal całe życie towarzyskie Białegostoku. Najładniejsza sala w na-szym mieście, jeśli nie liczyć sal wojewódzkiej i w gimnazjum im. króla Zygmunta Augusta, mających specjalne przeznaczenie, jarzyła się świa-tłem, kipiała życiem. Ostatnio „Resursa” zamiera. Za wyjątkiem dni, kiedy odbywają się bale, wieczornice i podwieczorki taneczne, czy jakieś zebra-nia w ścisłym kółku – panuje w salach chłód i pustka. [...] A i członkowie mniej interesują się swym klubem, bo składki napływają skąpo, bardzo skąpo, tak że nie wystarcza nawet na opłacenie lokalu. Właściciel nieru-

18. Widok na Rynek w czasie okupacji niemieckiej z widocznym po lewej stronie szczytem domu Zabłudowskich, w którym działał sklep wielobranżowy, oferujący m.in. odzież i sztucze.
Zbiory Tadeusza Chańki

A view of the Market Square during the German occupation with the narrower wall of the Zabłudowski family's house visible on the left, which located a general store offering clothing and cutlery. Collection of Tadeusz Chańko

chomości [Palterowie – przyp. W.W.], w której mieści się „Resursa” wystąpił wobec tego do sądu o eksmisję. Sprawa została wyznaczona na 31 [stycznia] i jeśli do tego czasu nie poczynione zostaną starania, zmierzające do uratowania tej placówki, nastąpić może jej likwidacja¹⁸⁶.

Mimo podjętych prób 17 maja 1934 r. w wydziale cywilnym Sądu Okręgowego zapadł wyrok ogłaszający upadłość „Resursy Obywatelskiej”¹⁸⁷. Jej miejsce w latach 1934–1939 zajęło Kasyno Oficerskie Garnizonu w Białymstoku¹⁸⁸ (il. 17).

Ostatni rozdział historii domu Zabłudowskich na rogu Rynku Kościuszki i ul. Sienkiewicza przypadł na okres II wojny światowej. Na temat jego funkcjonowania w tym czasie wiemy bardzo mało, a zebrane informacje pochodzą z fotografii wykonanych głównie w okresie okupacji niemieckiej w latach 1941–1944. Okupacja sowiecka doprowadziła do likwidacji wszystkich firm prywatnych działających w omawianym budynku oraz kasyna oficerskiego, nie wiemy jednak, na co przeznaczono opustoszałe lokale. Dopiero po 1941 r. w lokalu na parterze, zajmowanym najpierw przez Murawiewów, a następnie przez spółkę Łoszczańskiego i Borowskiego, uruchomiono duży sklep odzieżowy (il. 18). Nie

19. Fotografia z okresu okupacji niemieckiej w latach 1941-1944, na której widoczny jest pusty lokal handlowy w szczycie domu od strony Rynku. Zbiory Tadeusza Chańki
The photograph from the German occupation of 1941-1944 showing an empty shop on the narrower wall of the house on the side of the Market Square.
Collection of Tadeusz Chańko

20. Front domu Zabłudowskich w czasie okupacji niemieckiej w latach 1941-1944. Biblioteka Uniwersytecka im. Jerzego Giedroycia, sygn. Gr-15/12
The front of the Zabłudowski family's house during the German occupation in 1941-1944.
Jerzy Giedroyc University Library, file Gr-15/12

utrzymał się on przez całą okupację, gdyż jedno z zachowanych zdjęć pokazuje pusty front lokalu w szczycie od strony Rynku, co może oznaczać, że sklep uległ likwidacji przed 1944 r. Niewiele możemy wyczytać z fotografii na temat pozostałych lokali funkcjonujących w oficynie od strony Grosse Markt (dawniej Rynek Kościuszki) i w parterze od strony Erich Koch Strasse (dawniej ul. Sienkiewicza), wydaje się jednak, że przez większość czasu stały puste (il. 19, 20). Z fotografii wynika, że piętro domu było użytkowane zapewne jako przestrzeń mieszkalna. Mapa z 1942 r. nie odnotowuje w tym miejscu jakiegokolwiek placówki władz okupacyjnych, wydaje się więc, że budynek nie odgrywał żadnej konkretnej roli w latach 1941–1944¹⁸⁹. W lipcu 1944 r., gdy wojska niemieckie uciekały z Białegostoku przed zbliżającą się Armią Czerwoną, podłożono ogień pod większość zabudowy śródmieścia, ocalałej ze zniszczeń z lata 1941 r. Spłonął wówczas także dom Zabłudowskich. Z istniejącego 109 lat budynku pozostały tylko wypalone, zewnętrzne mury, uwiecznione na licznych fotografiach ukazujących zrujnowane śródmieście tuż po zakończeniu wojny (il. 21, 22, 23).

Po 1944 r. istniały szanse na odbudowę historycznego budynku. O ile jednak sporządzona 6 listopada 1944 r. pierwsza lista obiektów uznanych za zabytki i przeznaczonych, zdaniem Zarządu Miejskiego w Białymstoku, do odbudowy, nie zawierała domu Zabłudowskich, jeszcze tego samego roku do tego grona włączono zarówno dawną komorę celną na Wysokim Stoczku (tzw. domek Napoleona), hauptwach (Rynek Kościuszki 4), jak i Resursę Obywatelską na rogu Rynku Kościuszki i ul. Sienkiewicza (odbudowa z częściowym tylko wykorzystaniem podziemi)¹⁹⁰. Początkowo zakładano, że odbudowany dom będzie służył Towarzystwu Przyjaciół Żołnierza celem prowadzenia domu żołnierza. Projekty uległy jednak wkrótce rewizji i podjęto decyzję o ulokowaniu tu Domu Kultury Robotniczej. Ostatecznie zdecydowano o zlokalizowaniu w miejscu ruin domu Zabłudowskich nowego gmachu stanowiącego siedzibę Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej według projektu opracowanego przez technika Słowikowskiego pod nadzorem Stanisława Bukowskiego w miejscowym oddziale Centralnego Biura Projektów Architektonicznych i Budowlanych¹⁹¹. Na początku 1948 r. Władysław Paszkowski, wojewódzki konserwator zabytków, podjął starania o uznanie całego śródmieścia Białegostoku za zabytek, aby uniemożliwić jakiekolwiek działania nowej administracji państwowej na tym terenie bez uzgodnienia z urzędem konserwatorskim. Na projektowanym obszarze ochrony znalazły się także ruiny domu przy Rynku Kościuszki 6 i ul. Sienkiewicza¹⁹², jednak działania Paszkowskiego okazały się spóźnione – trwały przygotowania projektu nowego gmachu, a w czerwcu 1949 r. Państwowe Przedsiębiorstwo Budowlane nr 9 rozpoczęło prace wstępne na terenie inwestycji, obejmujące rozbiórkę ruin i odgruzowanie terenu¹⁹³. Budowa trwała od października 1949 r.¹⁹⁴ do początku 1952 r. i 1 maja tego roku nowy gmach przy ul. Sienkiewicza 3, z urządzonym nowym Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki, oddano do użytku publiczności¹⁹⁵. W 2012 r. budynek przeszedł gruntowną przebudowę ze zmianą przeznaczenia pomieszczeń na biura i handel.

21. Ruiny domu Zabłudowskich w 1944 r.

Fot. P. Sawicki, senior

Ruins of the Zabłudowski family house in 1944. Photo by P. Sawicki, senior

22. Widok na północną pierzeję Rynku Kościuszki i ruiny domu Zabłudowskich ok. 1945 r. Zbiory Tadeusza Chańki

View of northern frontage of Kościuszko Market Square and ruins of Zabłudowski house approximately 1945. Collection of Tadeusz Chańko

23. Pochód pierwszomajowy w 1948 r. mija ruiny domu Zabłudowskich. Zbiory Tadeusza Chańki

The first of May in 1948. The parade passes the ruins of the Zabłudowski house. Collection of Tadeusz Chańko

Jeszcze w latach osiemdziesiątych XX w. uznawano fakt rozbiórki ruin domu Zabłudowskich za porażkę ochrony zabytków w trudnym okresie odbudowy Białegostoku z wojennych zniszczeń. Jan Jaskanis pisał, że

w tamtym skrzętnym okresie konserwatorskiej restauracji [tj. w latach 40. i 50. XX w. – przyp. W.W.] nie ustrzeżono się i od porażek. Nie było ich zbyt wiele, ale stratą jest np.: rezygnacja ze starań o uratowanie zachowanego w części frontalnej murów budynku dawnej resursy obywatelskiej u zbiegu ul. Sienkiewicza z Rynkiem Kościuszki¹⁹⁶.

Gdyby jednak podjęto prace przy (nawet częściowej) odbudowie, dziś historyczny budynek liczyłby 186 lat i należał do grona najstarszych budynków w śródmieściu.

Podsumowując, dom Izaaka Zabłudowskiego zbudowany w 1835 r. na rogu Rynku i ul. Wasilkowskiej (Rynku Kościuszki i ul. H. Sienkiewicza) istniał łącznie 109 lat. Po śmierci Izaaka w 1865 r. nieruchomość przeszła w ręce jego dzieci, a od 1872 r. stanowiła wyłączną własność Dawida Zabłudowskiego. W 1900 r. odziedziczyli ją dwaj synowie Dawida – Elias i Jankiel, zaś do II wojny światowej majątek uległ podziałowi między ich dzieci i wnuki oraz częściowej sprzedaży. Po zrujnowaniu w 1944 r. nie został odbudowany, a jego miejsce zajął nowy obiekt. Przez cały ten czas omówiony w tym artykule dom należał do wąskiej grupy największych i najdroższych obiektów mieszkalno-usługowych w Białymstoku w XIX i na początku XX w. Zgodnie z sięgającą XVIII w. tradycją miejsca w domu przez kilka dekad funkcjonował hotel, z którego korzystali wyżsi urzędnicy państwowi i zamożni goście. Ze względu na lokalizację w budynku od początku planowano także znaczny udział powierzchni pod wynajem na potrzeby handlu i usług, które skupiały się w obu oficynach (a zwłaszcza od strony Rynku) oraz na parterze części frontowej. Wielu najemców oferowało swej klienteli produkty i usługi o podwyższonym standardzie, a o ich renomie świadczyć może m.in. fakt, że działały w tej samej lokalizacji często po kilka dekad (np. firma papiernicza Hałajów). W drugiej połowie XIX w. dom Zabłudowskich zaczął spełniać także funkcję społeczno-kulturalną dzięki zlokalizowanej na piętrze sali widowiskowej oraz towarzyszącej jej restauracji, w której w ciągu roku odbywały się bale, koncerty, występy teatralne czy odczyty, często o celach charytatywno-pomocowych. Do 1915 r. najemcą lokali na piętrze było Zebranie Szlachty Powiatu Białostockiego, które zorganizowało tu Klub Szlachecki określany też mianem klubu miejskiego. Do początku XX w. sala widowiskowo-koncertowa w domu Zabłudowskich była głównym tego typu obiektem w mieście. Po 1919 r. zasadniczo funkcje omówionego w tym artykule domu pozostały niezmiennie, przy czym nie pełnił on już roli mieszkalnej czy hotelowej, ale wyłącznie handlowo-usługową oraz kulturalną. Kontynuując dotychczasową tradycję, lokale na piętrze wynajęto na potrzeby Zrzeszenia Towarzystwo-Kulturalnego „Ognisko”, przemianowanego w 1928 r. na „Resursę Obywatelską”.

Działała ona, początkowo z dużym powodzeniem, do 1934 r., kiedy uległa likwidacji, a jej miejsce zajęło Kasyno Oficerskie Garnizonu w Białymstoku.

Podjęta próba rekonstrukcji historii domu Zabłudowskich miała na celu przede wszystkim odtworzenie nierozpoznanego dotychczas fragmentu przeszłości Białegostoku. Szczegółowe omówienie dziejów budynku stojącego w centralnym punkcie śródmieścia i stanowiącego do II wojny światowej wyraźną dominantę w krajobrazie architektonicznym miasta udowodniło jednocześnie, że przez ponad stulecie był to jeden z najważniejszych obiektów w Białymstoku. Ze względu na swoje położenie czy kubaturę spełniał on rozliczne funkcje handlowe, kulturalne i społeczne. Stanowił jednocześnie dowód na trwającą ponad stulecie dominującą pozycję rodziny Zabłudowskich w mieście i regionie, a przywrócona historia domu może stanowić punkt wyjścia do dalszych badań nad dziejami rodu oraz jego wpływu na Białystok.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Białymstoku:

Akta miasta Białegostoku, sygn. 138, 140.

Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 7, 8, 12, 15, 19, 20, 29, 57.

Akta notariusza J. Kurmanowicza w Białymstoku, sygn. 12, 16, 30, 33.

Akta notariusza S. Jankowskiego w Białymstoku, sygn. 28.

Akta notariusza W. Dobrzyńskiego w Białymstoku, sygn. 2.

Akta notariusza W. Szczepińskiego, sygn. 3, 4, 8, 16, nr 1633–1636.

Akta notariusza Z. Gąsiorowskiego w Białymstoku, sygn. 23.

Akta stanu cywilnego gm. żydowskiej w Białymstoku, sygn. 49, 114, 183, 191, 210.

Białostocka Obwodowa Komisja Budowlana, sygn. 4.

Inspekcja Podatkowa Miasta Białystok i Powiatu Białostockiego, sygn. 11.

Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, sygn. 2193.

Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 80, 338.

Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 13, 14, 71, 96, 100.

Urząd Powiatowy Białostocki ds. Wymiaru Podatku Przemysłowego, sygn. 3.

Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie:

f. 544, op. 1, d. 12639.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie:

Teki Glinki, teka 206, 358.

Centralne Państwowe Archiwum Wojenno-Historyczne w Moskwie:

f. 846, op. 16, d. 21755, 21756.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Księgi miejskie białostockie, sygn. 2, 3.

Archiwum Roskie, sygn. 82.
Zbiór Kartograficzny, nr 552/26.

Staatsbibliothek zu Berlin:
Kartenabteilung, sygn. X 48585.

Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu:
f. 1293, op. 168, gubernia grodzieńska: d. 5.

Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Grodnie:

- f. 1, op. 5, d. 634.
- f. 1, op. 11, d. 1597.
- f. 1, op. 22, d. 252, 1229.
- f. 1, op. 28, d. 805.
- f. 8, op. 1, d. 1727.

Źródła drukowane

Белостокский адрес-календар на 1914-й год. „Фабричный Белосток” на 1914-й год,
Białystok 1914.

Białokoz A., *Pamiętnik 1861–1864*, oprac. i red. P. Niziołek, Białystok 2015.

Chłopicki E., *Notatki z różnoczasowych podróży po kraju*, Warszawa 1863.

Kalendarz półstuletni 1750–1800, oprac. B. Baczek, H. Hinz, Warszawa 1975.

Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa
1926/1927, Warszawa 1926.

Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1928,
Warszawa 1928.

Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1930,
Warszawa 1930.

Księga adresowa Polski: przemysłu, handlu, finansów, szkolnictwa i wolnych zawodów. Rok
1937, Warszawa [1937].

Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku na rok 1932/1933, oprac. F. Rotmański, Białystok 1932.

Материалы для географии и статистики России собранные офицерами
генералнаго штаба. Гродненская губерния, т. 2, oprac. P. Bobrowski, Petersburg 1863.

Miłakowski M., *Очеркъ Белостока въ историческомъ, этнографическом и бытовомъ отношеніяхъ съ приложениями*, Kijów 1897.

Spis abonentów Białostockiej Sieci Telefonów Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej 1929,
[Białystok 1929].

Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na rok 1932/1933, Warszawa 1932.

Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) 1934, Warszawa 1934.

Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1936 r., Warszawa 1936.

Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1938 r., Warszawa 1938.

Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1939 r., Warszawa 1939.

Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853, oprac. W. Wróbel, W. Szwed, Białystok 2016.

Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 г., Бiałystok 1913.

Prasa

„Białostocki Dziennik Wojewódzki” 25 IV 1929, nr 6, s. 226.

„Dziennik Białostocki” 1919, nr 144, 152.

„Dziennik Białostocki” 1920, nr 4, 7, 19, 26, 68, 75, 96, 132, 271.

„Dziennik Białostocki” 1921, nr 8, 36, 44, 49, 66, 87, 101, 108, 110, 132, 146.

„Dziennik Białostocki” 1923, nr 275.

„Dziennik Białostocki” 1924, nr 99, 214.

„Dziennik Białostocki” 1925, nr 119, 306, 308, 315, 353.

„Dziennik Białostocki” 1926, nr 126, 237.

„Dziennik Białostocki” 1927, nr 282, 288, 301, 319.

„Dziennik Białostocki” 1928, nr 41, 51, 81, 118, 159, 272.

„Dziennik Białostocki” 1930, nr 301.

„Dziennik Białostocki” 1932, nr 28, 33, 34, 107, 330, 332.

„Dziennik Białostocki” 1933, nr 269.

„Dziennik Białostocki” 1934, nr 25, 135.

„Gazeta Białostocka” 1915, nr 13.

„Gazeta Białostocka” 1952, nr 104.

„Głos Obywatela” 1930, nr 120, 152, 217, 218.

„Kraj” 1884, nr 7, 11.

„Kraj” 1885, nr 27, 32, 37, 49.

„Kraj” 1886, nr 50.

„Kraj” 1887, nr 8, 43.

„Kraj” 1889, nr 51.

„Kurjer Warszawski” 1884, nr 61b, 216a.

„Kurjer Warszawski” 1885, nr 30a, 46, 228a.

„Kurjer Warszawski” 1900, nr 35.

„Kuryer Litewski” 1905, nr 1, 75.

„Kuryer Litewski” 1906, nr 10, 49, 53, 56, 75.

„Monitor Polski” 1935, nr 70.

„Monitor Polski” 1936, nr 287.

„Nowy Dziennik Białostocki” 1922, nr 38, 86, 130, 245, 275, 285.

„Obwieszczenia Publiczne. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” 1921, nr 83.

„Obwieszczenia Publiczne. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” 1932, nr 56A, 90.

„Prozektor” 1926, nr 10.

„Prozektor” 1928, nr 25.

Literatura

- Borowik S., *Jak w Białymstoku budowano sobór św. Mikołaja*, „Przegląd Prawosławny” 2009, nr 4 (286).
- Dolistowska M., *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795–1939*, wyd. 1, Białystok 2009.
- Dolistowska M., *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795–1939*, wyd. 2, Białystok 2017.
- Dolistowska M., *Z historii ulicy Warszawskiej w Białymstoku – „Kamienica Pana Trębickiego”*, „Białostocczyzna” 1996, z. 4.
- Dolistowska M., Szczygieł-Rogowska J., Tomalska J., *Białystok nie tylko kulturalny*, t. 2: *Odbudowa stolicy Podlasia. Lata 1947–49*, Białystok 2008.
- Fotografie Józefa Sołowiejczyka. Katalog kolekcji Muzeum Podlaskiego w Białymstoku*, oprac. E. Iwaszko, Białystok 2014.
- Goławski M., Kazimirowski E., *Białystok. Przewodnik po mieście i okolicy*, Białystok 1939.
- Herszberg A.S., *Pinkos Białystok*, vol. 1–2, New York 1949.
- Jaskanis J., *Zabytki i muzea w Białymstoku w okresie PRL* [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 204–221.
- The Jewish Encyclopedia*, vol. 3, New York–London 1903.
- Karczewska M. i in., *Archeologia Białegostoku*, Białystok 2015.
- Kozłowska M., *Rynek obrotu nieruchomościami w Białymstoku w XVIII wieku*, „Studia Podlaskie” 2017, t. 25.
- Kozłowski E., *Mościcki Henryk Stanisław (1881–1952)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 22, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.
- Lech M.J., *Białystok – miasto i jego mieszkańcy w XVIII w.*, „Rocznik Białostocki” 1966, t. 6.
- Lechowski A., *Rynek Kościuszki*, Białystok 2007.
- Łopatecki K., *Sprzedaż dóbr białostockich przez spadkobierców Jana Klemensa Branickiego*, „Studia Podlaskie” 2015, t. 23.
- Łopatecki K., *Ustrój XVIII-wiecznego miasta Białystok*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 1.
- Łukasiewicz J., *Białystok w XIX wieku* [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 3, red. J. Joka, Białystok 1972.
- Małek A., *Białystok pod zaborem pruskim 1795–1807*, „Białostocczyzna” 1999, z. 4.
- Małek A., *Mieszkańcy Białegostoku pod zaborem pruskim*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1996, nr 10.
- Mościcki H., *Białystok. Zarys historyczny z 22 ilustracjami*, Białystok 1933.
- Oleksicki A., *Białystok w XVIII wieku* [w:] *Historia Białegostoku*, red. A. Dobroński, Białystok 2012.
- Oleksicki A., *Obraz Białegostoku w końcu XIX wieku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 1999, z. 5.
- Oleksicki A., *Powojenna odbudowa Białegostoku*, Białystok 2002.
- Oleksicki A., *Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku w XVIII wieku* [w:] *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII w.*, Warszawa 1981.

- Pankiewicz E., *Białystok w zaraniu niepodległości*, „Białostocczyzna” 1994, z. 3.
- Romaniuk Z., *Drukarnstwo w Białymstoku do 1915 r.*, „Białostocczyzna” 1999, z. 4.
- Romaniuk Z., *Żydzi białostoccy do 1915 roku* [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. H. Majecki, Białystok 2001.
- Romaniuk Z., *Żydzi w Białymstoku w latach 1807–1915* [w:] *Białystok. Mayn Heym*, red. D. Boćkowski, Białystok [b.r.w.].
- Szczygieł-Rogowska J., *Haskala w Białymstoku* [w:] *Białystok. Mayn Heym*, red. D. Boćkowski, Białystok [b.r.w.].
- Sztachelska A., *Białystok za pałacową bramą*, Białystok 2009.
- Sztachelska-Kokoczka A., *Antoni Wroczyński – landwójt Białegostoku*, „Echa Bojar” 2001, nr 4.
- Sztachelska-Kokoczka A., *Białystok za pałacową bramą*, Białystok 2009.
- Wicher S., *Życie architektury. Życie i twórczość Stanisława Bukowskiego (1904–1979)*, Białystok 2009.
- Wiśniewski T., *Bożnice Białostocczyzny*, Białystok 1992.
- Wróbel W., *Dom szlachty. Dzieje domu przy ul. Lipowej 24 w Białymstoku*, Białystok 2016.
- Wróbel W., *Dom Zabłudowskich miałyby dziś 183 lata*, „Album Białostocki”, dodatek do „Kuriera Porannego” 28–30 IX 2018.
- Wróbel W., *Działalność Stefana Mikołaja Branickiego h. Gryf w Białymstoku w latach 1689–1709*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2008, z. 14.
- Wróbel W., *Dzieje budowy gmachów Sądu Okręgowego w Białymstoku* [w:] P.K. Fiedorczyk, K. Niewiński, W. Wróbel, *Z dziejów Sądu Okręgowego w Białymstoku*, Białystok 2019.
- Wróbel W., *Hendrichs, Amiel oraz ulica Grottgera*, „Album Białostocki”, dodatek do „Kuriera Porannego” 17 V 2019.
- Wróbel W., *Ile łoży masońskiej w „łoży masońskiej”? Uzupelnienia do historii budynku przy ul. Kilińskiego 16 – obecnej siedziby Książnicy Podlaskiej*, „Bibliotekarz Podlaski” 2014, t. 27.
- Wróbel W., *Kamienica Zabłudowskich*, „Album Białostocki”, dodatek do „Kuriera Porannego” 21–23 IX 2018.
- Wróbel W., *Kilińskiego. Historia jednej ulicy*, Białystok 2016.
- Wróbel W., *Mickiewicza 12. Od Hermana Commichau do Ernesta Hendrichsa*, „Album Białostocki”, dodatek do „Kurier Poranny. Magazyn” 2–3 V 2019.
- Wróbel W., *Nie tylko „łoża masońska”... O dziejach domu przy ul. Kilińskiego 16 w Białymstoku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2013, z. 19.
- Wróbel W., *Początki białostockiego sukiennictwa*, „Album Białostocki”, dodatek do „Kuriera Porannego” 10 V 2019.
- Wróbel W., *Świętego Rocha. Historia jednej ulicy*, Białystok 2019.

PRZYPISY

- ¹ W artykule wszystkie daty w latach 1807–1915 podawane są w starym stylu (według kalendarza juliańskiego), który obowiązywał w Rosji i został rozciągnięty na obwód białostocki po jego włączeniu w granice Rosji w wyniku postanowień traktatu tylżyckiego. Pozostałe daty przed 1807 r. i po 1915 r. podawane są w nowym stylu (według kalendarza gregoriańskiego).
- ² Archiwum Państwowe w Białymstoku [dalej: APB], Urząd Powiatowy Białostocki ds. Wymiaru Podatku Przemysłowego, sygn. 3.
- ³ APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 80.
- ⁴ Współcześnie nieruchomość położona na rogu Rynku Kościuszki i ul. Sienkiewicza ma adres ul. Sienkiewicza 3, co wynika z powojennego przebiecia ul. Sienkiewicza przez Rynek Kościuszki do ul. Legionowej i przesunięcia numeracji na budynki mieszkalne ustawione na przedłużeniu ul. Sienkiewicza. W artykule będę jednak używał historycznych adresów Rynek Kościuszki 6 i Sienkiewicza 1, funkcjonujących przed 1939 r., gdyż były to właściwe adresy, których przyporządkowanie wynikało z historycznych uwarunkowań.
- ⁵ J. Łukasiewicz, *Białystok w XIX wieku* [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 3, red. J. Joka, Białystok 1972, s. 78 (bez podania źródła informacji).
- ⁶ E. Chłopicki, *Notatki z różnoczasowych podróży po kraju*, Warszawa 1863, s. 111.
- ⁷ Najwcześniejsze informacje na temat rodziny Zabłudowskich podawał A.S. Herszberg, *Pinokos Białystok*, vol. 1–2, New York 1949. Pierwszy dzieje nieruchomości przy Rynku Kościuszki 6 rekonstruował A. Lechowski, *Rynek Kościuszki*, Białystok 2007, s. 64–65. Również piszący te słowa omawiał historię rodu oraz dzieje posiadanych majątków m.in. w monografii Kilińskiego. *Historia jednej ulicy*, Białystok 2016, s. 32–35, 110–120, 123–125, 140–144 i Świętego Rocha. *Historia jednej ulicy*, Białystok 2019, s. 69–70, a także w tekstach opublikowanych na łamach „Albumu Białostockiego”, cotygodniowego dodatku do „Kuriera Porannego”: *Kamienica Zabłudowskich* (21–23 IX 2018) i *Dom Zabłudowskich miałby dziś 183 lata* (28–30 IX 2018). O koneksjach rodzinnych Zabłudowskich w kontekście ruchu Haskali pisała J. Szczygieł-Rogowska, *Haskala w Białymstoku* [w:] *Białystok. Mayn Heym*, red. D. Boćkowski, Białystok [b.r.w.], s. 103–109. Drobnie informacje na temat rodu Zabłudowskich oraz omawianego domu znajdują się w różnych opracowaniach poświęconych historii miasta i jego architekturze, które zostały zacytowane w dalszej części artykułu.
- ⁸ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie [dalej: LPAH w Wilnie], f. 544, op. 1, d. 12639.
- ⁹ M. Karczewska i in., *Archeologia Białegostoku*, Białystok 2015, s. 65.
- ¹⁰ *Kalendarz półstuletni 1750–1800*, oprac. B. Baczko, H. Hinz, Warszawa 1975, s. 112–113.
- ¹¹ A. Oleksicki, *Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku w XVIII wieku* [w:] *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI–XVIII w.*, Warszawa 1981, s. 45–48; A. Sztachelska, *Białystok za pałacową bramą*, Białystok 2009, s. 102; A. Oleksicki, *Białystok w XVIII wieku* [w:] *Historia Białegostoku*, red. A. Dobroński, Białystok 2012, s. 186–189.
- ¹² Na temat powstania miasteczka Białystok w ramach działalności Stefana Mikołaja Branickiego: W. Wróbel, *Działalność Stefana Mikołaja Branickiego h. Gryf w Białymstoku w latach 1689–1709*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2008, z. 14, s. 40–80.
- ¹³ Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie [dalej: NID], Teki Linki, teka 358, k. 42; A. Sztachelska-Kokoczka, *Białystok za pałacową bramą*, Białystok 2009, s. 57.
- ¹⁴ Co ciekawe, tzw. *Plan du château et de la ville Białystok* sporządzony ok. 1770 r. (Centralne Państwowe Archiwum Wojenno-Historyczne w Moskwie, f. 846, op. 16, d. 21755, k. 1), na którym w sposób specyficzny (wyidealizowany?) wyrysowano zabudowę miasta, ukazuje analogiczne, chociaż nigdy niezrealizowane duże budynki na rzucie wydłużonego prostokąta, ustawione w każdym narożniku rynku i odchodzących od niego ulic, które mogły być planowane jako istotne dominanty zabudowy śródmieścia o z góry określonych funkcjach.
- ¹⁵ W tym czasie w Białymstoku funkcjonowały jeszcze zajazdy: Pod Łabędziem (na rogu Rynku i ul. Tykockiej) i Pod Jeleniem (róg ul. Zamkowej i Bojarskiej). Być może użycie określenia „pod gło-

wą losia” nawiązuje do faktu, że austeria położona była przy trakcie do Grodna przebiegającym przez pobliski Wasilków, którego herb od 1566 r. przedstawiał właśnie to zwierzę.

¹⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Księgi miejskie białostockie, sygn. 2, s. 8–9; A. Sztachelska-Kokoczek, Antoni Wroczyński – landwójt Białegostoku, „Echa Bojar” 2001, nr 4, s. 8; K. Łopatecki, *Ustrój XVIII-wiecznego miasta Białystok*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14, z. 1, s. 362–364.

¹⁷ AGAD, Archiwum Roskie, sygn. 82, k. 83–84.

¹⁸ Od 26 listopada 1772 r. funkcję landwójta po śmierci Antoniego Wroczyńskiego objął Jan Borsukiewicz (AGAD, Księgi miejskie białostockie, sygn. 3, s. 3–5).

¹⁹ Może chodzi o porucznika nazwiskiem Engelart posiadającego dom przy ul. Nowolipie (dziś ul. Lipowa). M.J. Lech, *Białystok – miasto i jego mieszkańcy w XVIII w.*, „Rocznik Białostocki” 1966, t. 6, s. 452.

²⁰ Tamże, s. 447.

²¹ AGAD, Księgi miejskie białostockie, sygn. 2, s. 85–87; o tej transakcji na tle obrotu nieruchomościami na terenie Białegostoku w XVIII w. szerzej pisała M. Kozłowska, *Rynek obrotu nieruchomościami w Białymstoku w XVIII wieku*, „Studia Podlaskie” 2017, t. 25, s. 105–124.

²² K. Łopatecki, *Sprzedaż dóbr białostockich przez spadkobierców Jana Klemensa Branickiego*, „Studia Podlaskie” 2015, t. 23, s. 75–99.

²³ Szerzej: M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795–1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 36–46.

²⁴ Staatsbibliothek zu Berlin, Kartenabteilung, sygn. X 48585.

²⁵ APB, Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, sygn. 2193, k. 43–60; publikacja tego spisu w: *Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799–1853*, oprac. W. Wróbel, W. Szwed, Białystok 2016, spis 1799.

²⁶ *Spisy...*, spis 1799, nr 59.

²⁷ Tamże, spis 1806, nr 33.

²⁸ Centralne Państwowe Archiwum Wojenno-Historyczne w Moskwie, f. 846, op. 16, d. 21756.

²⁹ Zapewne bliżej roku 1808, gdyż wykaz transakcji hipotecznych do 1806 r. nie odnotowuje sprzedaży omawianej nieruchomości (A. Małek, *Mieszkańcy Białegostoku pod zaborem pruskim*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1996, nr 10, s. 138), zaś sytuacja polityczna w 1807 r. i przejście miasta w granice Rosji raczej nie sprzyjały zawieraniu kosztownych transakcji.

³⁰ Rosyjskie Państwowe Archiwum Historyczne w Sankt Petersburgu, f. 1293, op. 168, gubernia grodzieńska: d. 5. Spis opublikowany w: *Spisy...*, spis 1810, s. 65–81.

³¹ Według metryki zgonu w 1865 r. liczył 86 lat, urodził się więc ok. 1779/1780 r.

³² *Spisy...*, spis 1825F, nr 1.

³³ *Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 г.*, Białystok 1913, s. 72; *The Jewish Encyclopedia*, vol. 3, New York-London 1903, s. 449; A.S. Herszberg, *Pinkos...*, t. 1, s. 141–143, http://www.jewishgen.org/yizkor/Bialystok/bia1_141.html [dostęp: 15 V 2021]; tenże, *Pinkos...*, t. 2, s. 28–29, http://www.jewishgen.org/yizkor/Bialystok/bia2_028.html [dostęp: 15 V 2021]; Z. Romaniuk, *Żydzi w Białymstoku w latach 1807–1915* [w:] *Białystok. Mayn Heym...*, s. 24.

³⁴ H. Mościcki, *Białystok. Zarys historyczny z 22 ilustracjami*, Białystok 1933, s. 148.

³⁵ *Spisy...*, spis 1825C, nr 88; Z. Romaniuk, *Żydzi białostoccy do 1915 roku* [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. H. Majecki, Białystok 2001, s. 155. W 1775 r. kupiectwo w Rosji zostało podzielone na trzy gildie, w zależności od wysokości minimalnego zadeklarowanego kapitału: pierwsza gildia 500 rubli, druga gildia 1 tys. rubli i trzecia gildia 10 tys. rubli. W 1807 r. podwyższono minimalne kwoty kapitału, które wynosiły odpowiednio 8 tys., 20 tys. i 50 tys. rubli. Członkowie gildii obłożeni byli podatkiem w wysokości 1% zadeklarowanego kapitału.

³⁶ A. Małek, *Białystok pod zaborem pruskim 1795–1807*, „Białostocczyzna” 1999, z. 4, s. 23 (bez podania źródła). W latach 1810–1825 (por. *Spisy...*, spis 1810, nr 195; tamże, spis 1825A, nr 195) właścicielem tej nieruchomości był Hersz Zabłudowski, brat Izaaka.

³⁷ D’Ornani urodził się we Francji ok. 1780 r., a do Białegostoku przybył przed 1813 r., być może jako żołnierz lub uczestnik wyprawy Napoleona na Rosję w 1812 r. W każdym razie pozostał w mieście na dłużej, żeniąc się w 1813 r. z Marianną Więcką, panną pochodzącą z Prus Zachodnich, z którą doczekał się dwójki dzieci: Stanisława i Emilii. Z zawodu był cukiernikiem, jednym z pierwszych w Białymstoku przedstawicieli tego rzemiosła (zakład miał w domu Mendla Grawe

- przy Rynku). W drugiej dekadzie XIX w. pełnił funkcję głowy miejskiej. Zmarł w 1828 r. W. Wróbel, *Kilińskiego...*, s. 110–111.
- 38 Tamże, s. 33–34, 110–113.
- 39 APB, Białostocka Obwodowa Komisja Budowlana, sygn. 4, k. 447–447v.
- 40 T. Wiśniewski, *Bożnice Białostocki*, Białystok 1992, s. 137; Z. Romaniuk, *Żydzi białostocki...*, s. 155; M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta...*, s. 96–97.
- 41 Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Grodnie [dalej: NHAB w Grodnie], f. 1, op. 22, d. 1229; *Справочный календарь 1913...*, s. 72–73.
- 42 *Spisy...*, spis 1825F, nr 2.
- 43 Tamże, nr 3.
- 44 Informację tę podaje M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795–1939*, wyd. 1, Białystok 2009, s. 108 oraz przyp. 194 z powołaniem się na *Geometryczeskij plan goroda Biełostoka* przechowywany w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu, f. 1424, op. 1, d. 207 (informacja źródłowa została pominięta w wydaniu 2, s. 113).
- 45 AGAD, Zbiór Kartograficzny, nr 552/26.
- 46 M. Goławski, E. Kazimirowski, *Białystok. Przewodnik po mieście i okolicy*, Białystok 1939, s. 20, podawali, że został on zbudowany około 1825 r.; na lata trzydzieste XIX w. datuje M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta...*, wyd. 2, s. 113–114.
- 47 LPAH w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 12639, k. 101.
- 48 Tamże, k. 1–3.
- 49 M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości...*, wyd. 2, s. 110–111.
- 50 M. Dolistowska, *Z historii ulicy Warszawskiej w Białymstoku – „Kamienica Pana Trębickiego”, „Białostocka”* 1996, z. 4, s. 40–45; tenże, *W poszukiwaniu tożsamości...*, wyd. 2, s. 114–115.
- 51 Do dziś kolumnada zachowała się tylko w domu przy ul. Warszawskiej 63. Wiadomo, że w czasie przebudowy domu przy ul. Lipowej 48 na potrzeby siedziby obwodowego marszałka szlachty projektowano początkowo umieszczenie portyku od frontu, z czego jednak ostatecznie zrezygnowano (W. Wróbel, *Dom szlachty. Dzieje domu przy ul. Lipowej 24 w Białymstoku*, Białystok 2016, s. 41).
- 52 LPAH w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 12639, k. 246.
- 53 Jak wspominał w pamiętniku Adolf Białokoz, w sierpniu 1862 r. do Białegostoku przyjechała specjalna komisja z wicegubernatorem Emilem Cezarym Umiastowskim, która zatrzymała się w domu Zabłudowskiego. W tym czasie swoje apogeum osiągały ruchy przedpowstaniowe, przejawiające się m.in. publicznym śpiewaniem pieśni religijnych i patriotycznych. Białokoz relacjonował, że co wieczór na przykościelnym cmentarzu zbierał się lud, który odśpiewawszy *Anioł Pański* zaczynał *Boże, coś Polskę*. W wieczór po przybyciu wicegubernator nakazał wojsku otoczyć kościół, pozwalając jedynie wpuszczać ludzi, ale nikomu nie pozwolić wyjść. Uważając ten akt za zamach na Kościół, cmentarz przykościelny zapełnił się jak nigdy przedtem. Kilkaś osób odśpiewało *Anioł Pański*, *Pod Twoją obronę* oraz na koniec *Boże, coś Polskę*. Pamiętnikarz wspominał dalej, że „komisja z balkonu w domu Zabłudowskiego przy ul. Wasilkowskiej z zachwytem słuchała wzniosłej modlitwy, a że to ją zachwyca, sama przyznała”. A. Białokoz, *Pamiętnik 1861–1864*, oprac. i red. P. Niziołek, Białystok 2015, s. 44.
- 54 *Материалы для географии и статистики России собранные офицерами генерального штаба. Гродненская губерния*, t. 2, oprac. P. Bobrowski, Petersburg 1863, s. 857.
- 55 Z. Romaniuk, *Żydzi w Białymstoku...*, s. 27.
- 56 W. Wróbel, *Nie tylko „łoża masonskie”... O dziejach domu przy ul. Kilińskiego 16 w Białymstoku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 2013, z. 19, s. 46–47; tenże, *Ile łoż masonskiej w „łożu masonskiej”? Uzupełnienia do historii budynku przy ul. Kilińskiego 16 – obecnej siedziby Książnicy Podlaskiej*, „Bibliotekarz Podlaski” 2014, t. 27, s. 136–140; tenże, *Kilińskiego...*, s. 107–154.
- 57 Fabryka zlokalizowana była na terenie dziś zajmowanym przez ul. A. Grottgera, począwszy od ul. A. Mickiewicza aż do Lasu Zwierzynieckiego.
- 58 W. Wróbel, *Mickiewicza 12. Od Hermana Commichau do Ernesta Hendrichsa*, „Album Białostocki”, dodatek do „Kurier Porannego” 2–3 V 2019, s. 25; tenże, *Początki białostockiego sukiennictwa*, „Album Białostocki”, dodatek do „Kurier Porannego” 10 V 2019, s. 20; tenże, *Hendrichs, Amiel oraz ulica Grottgera*, „Album Białostocki”, dodatek do „Kurier Porannego” 17 V 2019, s. 26.

- 59 NHAB w Grodnie, f. 1, op. 11, d. 1597; tamże, f. 1, op. 22, d. 252; tamże, f. 1, op. 28, d. 805.
- 60 NHAB w Grodnie, f. 1, op. 5, d. 634.
- 61 APB, Akta stanu cywilnego gm. żydowskiej w Białymstoku, sygn. 49, nr 41M.
- 62 NID, Teki Glinki, teka 206, s. 17.
- 63 W. Wróbel, *Kilińskiego...*, 110–113, 123.
- 64 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 13, k. 36–37.
- 65 Tamże, k. 38–39.
- 66 APB, Akta stanu cywilnego gm. żydowskiej w Białymstoku, sygn. 191, nr 238M.
- 67 W akcie zgonu zadeklarowano wiek 86 lat.
- 68 S. Borowik, *Jak w Białymstoku budowano sobór św. Mikołaja*, „Przegląd Prawosławny” 2009, nr 4 (286), s. 26.
- 69 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 14, k. 377–378; tamże, sygn. 100, k. 68–68v, 70–70v, 72–72v, 74–74v, 78–79. W 1910 r. była to posesja przy ul. Kupieckiej nr 1129 (oszacowana na 6250 rubli).
- 70 *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1920, nr 96, s. 3. W 1920 r. od spadkobierców Dawida Zabłudowskiego nabył ją Chaim Szłoma Cytryn (APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 7, nr 742).
- 71 NHAB w Grodnie, f. 8, op. 1, d. 1727; publikacja fasady domu z projektu: M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta...*, s. 173, il. III.42.
- 72 M. Miłakowski, *Очеркъ Белостока въ историческомъ, этнографическом и бытовомъ отношеніяхъ съ приложениями*, Kijów 1897, s. 84.
- 73 „Kraj” 20 II/4 III 1887, nr 8, s. 14.
- 74 „Kurjer Warszawski” 25 VII/6 VIII 1884, nr 216a, s. 3.
- 75 „Kraj” 11 III/23 III 1884, nr 11, s. 14.
- 76 „Kraj” 22 XII 1889/3 I 1890, nr 51, s. 13–14.
- 77 „Kurjer Warszawski” 1900, nr 35, s. 6.
- 78 „Kraj” 12 II/24 II 1884, nr 7, s. 7–8; „Kurjer Warszawski” 18 II/1 III 1884, nr 61b, s. 4; „Kurjer Warszawski” 18/30 I 1885, nr 30a, s. 3; „Kurjer Warszawski” 3/15 II 1885, nr 46, s. 3; „Kurjer Warszawski” 7/19 VIII 1885, nr 228a, s. 3; „Kraj” 7 VII/19 VII 1885, nr 27, s. 15; „Kraj” 11 VIII/23 VIII 1885, nr 32, s. 16; „Kraj” 15 IX/27 IX 1885, nr 37, s. 18; „Kraj” 8 XII/20 XII 1885, nr 49, s. 14; „Kraj” 14 XII/26 XII 1886, nr 50, s. 13; „Kraj” 23 X/4 XI 1887, nr 43, s. 14; „Kraj” 22 XII 1889/3 I 1890, nr 51, s. 13–14.
- 79 E. Kozłowski, *Mościcki Henryk Stanisław (1881–1952)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 22, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 140–143.
- 80 M. Miłakowski, *Очеркъ Белостока...*
- 81 Album zatytułowany *Виды города Белостока* zachował się w dwóch egzemplarzach, z których jeden przechowywany jest w zbiorach Podlaskiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, drugi zaś w Muzeum Historycznym w Białymstoku (sygn. MBHI 11407). Fotografie z obu albumów były publikowane: A. Oleksicki, *Obraz Białegostoku w końcu XIX wieku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” 1999, z. 5, s. 113–138; *Fotografie Józefa Sołowiejczyka. Katalog kolekcji Muzeum Podlaskiego w Białymstoku*, oprac. E. Iwaszko, Białystok 2014.
- 82 M. Miłakowski, *Очеркъ Белостока...*, s. 87, 97, 100, 103, 108, 110, 114.
- 83 E. Pankiewicz, *Białystok w zaraniu niepodległości*, „Białostoczczyzna” 1994, z. 3, s. 16.
- 84 LPAH w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 12639, k. 246.
- 85 Sytuacja taka została odnotowana na niektórych widokówkach z początku XX w. W czasie I wojny światowej ściany budynku były już pomalowane ponownie na biało.
- 86 Według informacji podanych do Rejestru Handlowego w czasie rejestracji firmy w 1921 r.: *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 5 VII 1921, nr 146, s. 4.
- 87 M. Miłakowski, *Очеркъ Белостока...*, s. 239, 254; Z. Romaniuk, *Drukarnstwo w Białymstoku do 1915 r.*, „Białostoczczyzna” 1999, z. 4, s. 51, 53, 55, 57 (drukarnia przestała działać około 1914 r. z powodu silnej konkurencji na lokalnym rynku wydawniczym).
- 88 M. Miłakowski, *Очеркъ Белостока...*, s. 126.
- 89 Tamże, s. 100.
- 90 Tamże, s. 109.
- 91 APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 100, k. 60–60v.

- ⁹² Być może Eliaś z rodziną mieszkał w Mińsku, gdzie tamtejszy notariusz w 1899 r. potwierdził jego tzw. spis familijny (APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 15, nr 5310).
- ⁹³ Według wieku w chwili zgonu w 1925 r.: *Nekrolog*, „Dziennik Białostocki” 5 XI 1925, nr 306, s. 4.
- ⁹⁴ *Справочный календарь 1913...*, s. 126, 144, 177, 189.
- ⁹⁵ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 71, k. 260–261v.
- ⁹⁶ APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 15, nr 5311.
- ⁹⁷ APB, Akta stanu cywilnego gm. żydowskiej w Białymstoku, sygn. 183, nr 205.
- ⁹⁸ Tamże, sygn. 210, nr 55.
- ⁹⁹ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 96, k. 222–233.
- ¹⁰⁰ Tamże, sygn. 100, k. 347–348v.
- ¹⁰¹ APB, Inspekcja Podatkowa Miasta Białystok i Powiatu Białostockiego, sygn. 11, nr 3105.
- ¹⁰² A. Lechowski, *Rynek Kościuszki...*, s. 64, przyp. 50 (bez podania źródła informacji).
- ¹⁰³ *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 19 V 1921, nr 108, s. 4.
- ¹⁰⁴ LPAH w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 12639, k. 246.
- ¹⁰⁵ Tamże. Według późniejszych reklam Akwarium powstało w 1913 r., ale biorąc pod uwagę odnotowanie jej w spisie z 1911 r., bardziej prawdopodobne wydaje się, że data ta odnosi się do przejęcia restauracji przez Abrama Mendelbauma.
- ¹⁰⁶ *Справочный календарь 1913...*, s. 169, 177, 184, 185, 198, 239, 246, 254, 255; *Белостокский адрес-календар на 1914-й год*, „Фабричный Белосток” na 1914-й год, Białystok 1914, s. 171.
- ¹⁰⁷ LPAH w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 12639, k. 246; APB, Inspekcja Podatkowa Miasta Białystok i Powiatu Białostockiego, sygn. 11, nr 508.
- ¹⁰⁸ Sztuki teatralne i koncerty: „Kurier Litewski” 29 XI/12 XII 1905, nr 75, s. 2; „Kurier Litewski” 13/26 I 1906, nr 10, s. 2–3; w 1906 r., w czasie wyborów do Dumy Państwowej, w „Harmonii” organizowano spotkania i wiece wyborcze: „Kurier Litewski” 1/14 III 1906, nr 49, s. 2–3; „Kurier Litewski” 7/20 III 1906, nr 53, s. 1, 2; „Kurier Litewski” 10/23 III 1906, nr 56, s. 3.
- ¹⁰⁹ W. Wróbel, *Kilińskiego...*, s. 47–53.
- ¹¹⁰ „Gazeta Białostocka” 12/25 VII 1915, nr 13, s. 101.
- ¹¹¹ APB, Akta notariusza W. Dobrzyńskiego w Białymstoku, sygn. 2, nr 268.
- ¹¹² APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 8, nr 2042 (potwierdził odpis ustawy Związku Właścicieli Nieruchomości miasta Białystok), nr 2253 (odsprzedaż motoru elektrycznego nabytego od elektrowni miejskiej); tamże, sygn. 12, nr 1587 (potwierdził, że Saul Munwes, zamieszkały przy ul. Sienkiewicza 33, był kupcem miasta Mińska Litewskiego), tamże, sygn. 19, nr 5331 (potwierdził, że Mowsza Aron Kagan był zapisany do ksiąg stałej ludności miasta Cyryn).
- ¹¹³ W kwietniu 1920 r. „Dziennik Białostocki” donosił o „przygodzie” z Inspektorem Skarbowym jako przykładzie złego funkcjonowania urzędu: „W tych dniach obywatelowi tutejszemu p. Zabłudowskiemu policjant doręczył kartę z napisem «do. P. Zabłudowskiej Ilji, Żydowska». Dalej widać było kilka cyfr i ślady jakiejś odbitki, u dołu podpis. Zdziwiony taką kartką p. Z. poszedł do policji, gdzie dowiedział się, że kartkę przesłano z Inspektoratu Skarbowego. Pan Z. udał się tam. Dopiero w inspektoracie urzędnik odczytał to, czego nikt w mieście nawet przy pomocy szkła powiększającego wyczytać nie mógł, a mianowicie wezwanie do dostarczenia deklaracji podatkowej, która winna być złożona w terminie oznaczonym pod grozą wysokiej grzywny. Ale takie właśnie wezwania nie powinny być tylko papierem z jakimiś sinemi plamkami” (*Tak być nie powinno*, „Dziennik Białostocki” 15 IV 1920, nr 88, s. 3).
- ¹¹⁴ APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 7, nr 742.
- ¹¹⁵ *Klub strażacki*, „Dziennik Białostocki” 24 I 1920, nr 19, s. 3.
- ¹¹⁶ *Dom B.O.S.O.*, „Dziennik Białostocki” 6 I 1920, nr 4, s. 3, za co został zaatakowany przez „Dos na je Leben”, gdyż zarzucano mu, że jako starosta synagogi interweniował w sprawie lokalu BOSO u znanego z poglądów antysemitycznych redaktora „Myśli Niepodległej” Andrzeja Niemojewskiego. „Dziennik Białostocki” bronił Zabłudowskiego, który kierował się dobrem BOSO, a nie poglądami osób zaangażowanych w sprawę (*Nietakt*, „Dziennik Białostocki” 10 I 1920, nr 7, s. 3).
- ¹¹⁷ *Walne Zebranie BOSO*, „Nowy Dziennik Białostocki” 14 IV 1922, nr 86, s. 4.
- ¹¹⁸ *Nekrolog*, „Dziennik Białostocki” 5 XI 1925, nr 306, s. 4.
- ¹¹⁹ *Nekrolog*, „Dziennik Białostocki” 7 XI 1925, nr 308, s. 4.

- ¹²⁰ Ku pamięci zmarłego E. Zabłudowskiego, „Dziennik Białostocki” 14 XI 1925, nr 315, s. 4; B.O.S.O., „Pro-
jektor” 6–7 III 1926, nr 10, s. 6.
- ¹²¹ Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 22 XII 1925, nr 353, s. 4.
- ¹²² W 1921 r. białostoccy mieszczenie Maks Barasz i Aron Halpern poświadczili, że Herc i Klara
Mina Markuszewiczowie do 1915 r. mieszkali stale w Białymstoku. Tak więc wyjazd do Berlina
nastąpił w czasie I wojny światowej i, być może, tam też wyjechał Elias (APB, Akta notariusza
B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 15, nr 5308). Możliwe, że wcześniej przeniósł się do Berlina
Jankiel Zabłudowski, który w 1920 r. mógł być inicjatorem powstania tamże klubu, „który będzie
rodzajem kolonii białostoczan”. Inicjatorami byli: Zabłudowski, Asz, J. Bubrik, Chmieinik i inni
(*Białostoczanie w Berlinie*, „Dziennik Białostocki” 16 XII 1920, nr 271, s. 3).
- ¹²³ APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 29, nr 3365.
- ¹²⁴ „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 25 IV 1929, nr 6, s. 226.
- ¹²⁵ APB, Akta notariusza S. Jankowskiego w Białymstoku, sygn. 28, nr 3391.
- ¹²⁶ Tamże, sygn. 33, nr 2409.
- ¹²⁷ APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 57, nr 1391; APB, Akta notariusza
Z. Gąsiorowskiego w Białymstoku, sygn. 23, nr 69.
- ¹²⁸ APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, nr 1223.
- ¹²⁹ Firma została założona w 1883 r., ale nie wiadomo, czy działała przed 1915 r. pod omawianym ad-
resem (nie wymienia go spis z 1911 r.); *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku na rok 1932/1933*,
oprac. F. Rotmański, Białystok 1932, s. 121.
- ¹³⁰ Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 19 V 1921, nr 108, s. 3; Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki”
21 V 1921, nr 110, s. 3; Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 5 VII 1921, nr 146, s. 3; Obwieszczenie,
„Nowy Dziennik Białostocki” 11 VI 1922, nr 130, s. 3; Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 4 XI 1923,
nr 275, s. 4; „Obwieszczenia publiczne. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” 26 X
1921, nr 83, s. 28.
- ¹³¹ Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 15 X 1927, nr 288, s. 4; Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki”
28 X 1927, nr 301, s. 4.
- ¹³² APB, Akta stanu cywilnego gm. żydowskiej w Białymstoku, sygn. 114, nr 3F.
- ¹³³ Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 28 I 1932, nr 28, s. 6; „Monitor Polski” 1935, nr 70; *Księga ad-
resowo-handlowa m. Białegostoku 1932/1933...*, s. 129, 135.
- ¹³⁴ Ogłoszenie, „Projektor” 7–8 VII 1928, nr 25, s. 1.
- ¹³⁵ Pożar na Rynku Kościuszki, „Dziennik Białostocki” 2 II 1932, nr 33, s. 4.
- ¹³⁶ Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 29 XI 1932, nr 330, s. 6; *Księga adresowa Polski (wraz
z w. m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 100; *Księga adresowa Pol-
ski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1930*, Warszawa 1930, s. 88; *Księga adre-
sowa Polski: przemysłu, handlu, finansów, szkolnictwa i wolnych zawodów. Rok 1937*, Warszawa [1937],
s. 1100; *Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem
m. st. Warszawy) na 1938 r.*, Warszawa 1938, s. 784; *Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwo-
wych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1939 r.*, Warszawa 1939, s. 880.
- ¹³⁷ M. Goławski, E. Kazimirowski, *Białystok...*, s. 10 („Restauracje pierwszego stopnia: [...] «Akwarium» –
Mandelbauma – pierwszorzędną kuchnię żydowską z danciem, punkt zborny przemysłow-
ców i handlowców – Rynek Kościuszki 6 (pierwsze piętro). Szatnia obowiązuje”).
- ¹³⁸ APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 20, nr 2405; APB, Akta notariusza
J. Kurmanowicza w Białymstoku, sygn. 16, nr 122; *Księga adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem)
dla handlu, rzemiosł i rolnictwa 1926/1927*, Warszawa 1926, s. 875; *Księga adresowa Polski 1928...*, s. 102;
Księga adresowa Polski 1930..., s. 90, 105; *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku 1932/1933...*, s. 173.
- ¹³⁹ Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 9 X 1927, nr 282, s. 4.
- ¹⁴⁰ Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 10 II 1928, nr 41, s. 4.
- ¹⁴¹ Obwieszczenie, „Głos Obywatela” 4 V 1930, nr 120; „Monitor Polski” 1936, nr 287.
- ¹⁴² Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki” 30 X 1930, nr 301, s. 4; *Księga adresowa Polski 1926/1927...*, s. 876;
Księga adresowa Polski 1928..., s. 103; *Księga adresowa Polski 1930...*, s. 92, 99; *Księga adresowo-handlowa
m. Białegostoku 1932/1933...*, s. 126; *Księga adresowa Polski 1937...*, s. 1098.
- ¹⁴³ Obwieszczenie, „Głos Obywatela” 15 VIII 1930, nr 218, s. 4; Obwieszczenie, „Dziennik Białostocki”
3 II 1932, nr 34, s. 4.

- ¹⁴⁴ *Księga adresowa Polski 1926/1927...*, s. 885; *Księga adresowa Polski 1928...*, s. 114.
- ¹⁴⁵ *Obwieszczenie*, „Głos Obywatela” 14 VIII 1930, nr 217.
- ¹⁴⁶ *Spis abonentów Białostockiej Sieci Telefonów Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej 1929*, [Białystok 1929], s. 23; *Księga adresowa Polski 1930*, s. 103; *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na rok 1932/1933*, Warszawa 1932, s. 6; *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) 1934*, Warszawa 1934, s. 52.
- ¹⁴⁷ *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1 XII 1932, nr 332, s. 4; *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1936 r.*, Warszawa 1936, s. 674.
- ¹⁴⁸ *Księga adresowa Polska 1928...*, s. 103; *Księga adresowa Polski 1930...*, s. 92, 97.
- ¹⁴⁹ *Spis abonentów 1929...*, s. 24.
- ¹⁵⁰ *Księga adresowa Polski 1928...*, s. 105; *Księga adresowa Polski 1930...*, s. 93, 99; *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku 1932/1933...*, s. 120; *Spis abonentów 1932/1933...*, s. 46; *Spis abonentów 1934*, s. 55; *Spis abonentów 1936...*, s. 674; *Księga adresowa Polski 1937...*, s. 1096; *Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1938 r.*, Warszawa 1938, s. 791; *Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1939 r.*, Warszawa 1939, s. 888.
- ¹⁵¹ APB, Akta notariusza J. Kurmanowicza w Białymstoku, sygn. 30, nr 2580–2584; tamże, sygn. 33, nr 2192–2194; APB, Akta notariusza W. Szczepińskiego, sygn. 3, nr 1633–1636; tamże, sygn. 4, nr 1535, 1536; tamże, sygn. 8, nr 1821, 1822; tamże, sygn. 16, nr 1718.
- ¹⁵² *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku 1932/1933...*, s. 141.
- ¹⁵³ APB, Akta notariusza W. Szczepińskiego, sygn. 16, nr 157; *Spis abonentów 1939...*, s. 888.
- ¹⁵⁴ *Obwieszczenie*, „Nowy Dziennik Białostocki” 27 II 1922, nr 48, s. 4; *Księga adresowa Polski 1928...*, s. 111; *Księga adresowa Polski 1930...*, s. 100; *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku 1932/1933...*, s. 128.
- ¹⁵⁵ *Obwieszczenie*, „Nowy Dziennik Białostocki” 28 X 1922, nr 245, s. 4.
- ¹⁵⁶ *Obwieszczenie*, „Nowy Dziennik Białostocki” 3 XII 1922, nr 275, s. 4; *Księga adresowa Polski 1928*, s. 104; *Spis abonentów 1929...*, s. 30; *Księga adresowa Polski 1930*, s. 92, 99, 103; *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku 1932/1933...*, s. 120, 163; *Spis abonentów 1932/1933...*, s. 46; *Spis abonentów 1934...*, s. 54.
- ¹⁵⁷ „Obwieszczenia Publiczne. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości” 13 VII 1932, nr 56A, s. 3–4.
- ¹⁵⁸ *Obwieszczenie*, „Nowy Dziennik Białostocki” 17 XII 1922, nr 285, s. 4; *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 6 V 1926, nr 126, s. 4.
- ¹⁵⁹ *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 9 IV 1924, nr 99, s. 4; *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 25 VIII 1926, nr 237, s. 4; *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 9 VI 1928, nr 159, s. 4; *Obwieszczenie*, „Głos Obywatela” 5 VI 1930, nr 152, s. 4.
- ¹⁶⁰ *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 2 V 1925, nr 119, s. 4; *Obwieszczenie*, „Głos Obywatela” 4 V 1930, nr 120, s. 4.
- ¹⁶¹ *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 15 XI 1927, nr 319, s. 4; *Księga adresowa Polski 1928*, s. 105, 111; *Księga adresowa Polski 1930*, s. 93, 100; *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku 1932/1933...*, s. 127.
- ¹⁶² *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 19 IV 1932, nr 107, s. 4.
- ¹⁶³ *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 28 IX 1933, nr 269, s. 4.
- ¹⁶⁴ *Księga adresowa Polski 1928...*, s. 108; *Spis abonentów 1934...*, s. 56.
- ¹⁶⁵ *Nowy klub*, „Dziennik Białostocki” 21 III 1920, nr 68, s. 3.
- ¹⁶⁶ Już w 1905 r. projektowano powołanie restry polskiej na wzór utworzonej jakiś czas wcześniej w Kijowie. W „Kuryerze Litewskim” donoszono, że „w grodzie naszym wśród inteligencji polskiej powstała szczęśliwa myśl pójścia w ślady kijowian i rozpoczęcia starań o uzyskanie pozwolenia na otwarcie w Białymstoku restry polskiej. Przyjęto bez żadnych zmian ustawę kijowską, nazwę zaś dla projektowanego klubu obrano «Zgoda». W tych dniach odpowiednie podanie zostanie skierowane do władz. I wkrótce, miejmy nadzieję, rodziny polskie będą mogły spędzać wolny od pracy czas przyjemnie i pożytecznie. Resursa będzie miała swoją czytelną polską, będzie urządziła przedstawienia dramatyczne, odczyty, wieczory muzyczne, literackie i taneczne” („Kuryer Litewski” 1/14 IX 1905, nr 1, s. 5). Starania te zakończyły się fiaskiem („Kuryer Litewski”

5/18 IV 1906, nr 75, s. 3) i dopiero odzyskanie niepodległości umożliwiło jego realizację bez żadnych przeszkód.

¹⁶⁷ *Przeniesienie Sądu*, „Dziennik Białostocki” 1 II 1920, nr 26, s. 3; *O lokale*, „Dziennik Białostocki” 27 III 1920, nr 75, s. 2; W. Wróbel, *Dzieje budowy gmachów Sądu Okręgowego w Białymstoku* [w:] P.K. Fiedorczyk, K. Niewiński, W. Wróbel, *Z dziejów Sądu Okręgowego w Białymstoku*, Białystok 2019, s. 96–97. W styczniu 1920 r. komitet rodzicielski Szkoły Handlowej protestował przeciwko decyzji o zajęciu lokalu przy ul. Warszawskiej 63 na potrzeby Sądu Okręgowego, wskazując m.in. jako dogodną lokalizację dom Zabłudowskich na rogu Rynku i ul. Sienkiewicza (*O szkołę handlową*, „Dziennik Białostocki” 6 I 1920, nr 4, s. 4). O sprawie debatowano na Radzie Miejskiej 23 stycznia 1920 r. Mimo wielu głosów sprzeciwu podjęto uchwałę, w której nakazano Magistratowi wykonać polecenie władz państwowych i pomóc szkole znaleźć nowy lokal.

¹⁶⁸ *Z sali obrad. Zebranie przedstawicieli Pracowników Instytucji Państwowych*, „Dziennik Białostocki” 28 IX 1919, nr 144, s. 3; *Baczność urzędnicy*, „Dziennik Białostocki” 8 X 1919, nr 152, s. 3.

¹⁶⁹ „*Ognisko*”, „Dziennik Białostocki” 10 VI 1920, nr 132, s. 3.

¹⁷⁰ *Ospały zarząd*, „Dziennik Białostocki” 12 I 1921, nr 8, s. 3.

¹⁷¹ Tamże.

¹⁷² *Ognisko w Białymstoku*, „Dziennik Białostocki” 15 II 1921, nr 36, s. 2.

¹⁷³ APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 15, nr 5844, 5845. Na podaniu do władz wojewódzkich o zatwierdzenie statutu podpisali się: podpułkownik Sztabu Generalnego Adam Korytowski, ławnik inż. Jan Bolesław Rybołowicz, prezydent miasta Bolesław Szymański, sędzia śledczy Stanisław Rejnhard, kapitan Stanisław Jarecki, dyrektor Robót Publicznych inż. Tadeusz Głotz, referent Urzędu Wojewódzkiego Jan Ciejka, naczelnik wydziału Izby Skarbowej Józef Butkiewicz, kierownik Wydziału Administracyjnego okręgu białostockiego PKP Roman Głębocki, naczelnik wydziału Urzędu Wojewódzkiego Wincenty Kałuski, adwokat i wiceprezes Rady Miejskiej Władysław Olszyński, prezes Okręgowego Urzędu Ziemskiego Stanisław Wichert oraz prezes Rady Miejskiej Feliks Filipowicz.

¹⁷⁴ *Ognisko w Białymstoku*, „Dziennik Białostocki” 24 II 1921, nr 44, s. 3.

¹⁷⁵ Tamże.

¹⁷⁶ *Ognisko w Białymstoku*, „Dziennik Białostocki” 2 III 1921, nr 49, s. 3; *Z „Ogniska”*, „Dziennik Białostocki” 21 IV 1921, nr 87, s. 3.

¹⁷⁷ *Ogłoszenie*, „Dziennik Białostocki” 23 III 1921, nr 66, s. 4.

¹⁷⁸ *Otwarcie Ogniska*, „Dziennik Białostocki” 10 V 1921, nr 101, s. 3.

¹⁷⁹ *Klub urzędniczo-wojskowy „Ognisko”*, „Dziennik Białostocki” 17 VI 1921, nr 132, s. 3.

¹⁸⁰ *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 5 V 1924, nr 214, s. 4; *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 20 II 1928, nr 51, s. 4.

¹⁸¹ *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 29 IV 1928, nr 118, s. 4; APB, Akta notariusza J. Kurmanowicza w Białymstoku, sygn. 12, nr 3156.

¹⁸² „*Obwieszczenia Publiczne. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości*” 9 XI 1932, nr 90, s. 74.

¹⁸³ *Wystawa artysty malarza Czesława Sadowskiego*, „Dziennik Białostocki” 30 IX 1928, nr 272, s. 5.

¹⁸⁴ *Walne zebranie w „Ognisku”*, „Dziennik Białostocki” 21 III 1928, nr 81, s. 4.

¹⁸⁵ *Spis abonentów 1929...*, s. 28; *Spis abonentów 1932/1933...*, s. 45; *Spis abonentów 1934...*, s. 54.

¹⁸⁶ „*Resursie Obywatelskiej*” grozi likwidacja, „Dziennik Białostocki” 25 I 1934, nr 25, s. 6.

¹⁸⁷ *Upadłość „Resursy”*, „Dziennik Białostocki” 17 V 1934, nr 135, s. 6.

¹⁸⁸ *Spis abonentów 1936...*, s. 675; *Spis abonentów 1938...*, s. 792; *Spis abonentów 1939...*, s. 889; M. Goławski, E. Kazimirowski, *Białystok...*, s. 10 („Restaurację drugiego stopnia: [...] Kasyno Podoficerskie – dostępne dla wszystkich – ul. Sienkiewicza 1 (na piętrze), duża piękna sala, wejście od ul. Żydowskiej”).

¹⁸⁹ APB, Akta miasta Białegostoku, sygn. 140.

¹⁹⁰ A. Oleksicki, *Powojenna odbudowa Białegostoku*, Białystok 2002, s. nlb.

¹⁹¹ S. Wicher, *Życie i twórczość Stanisława Bukowskiego (1904–1979)*, Białystok 2009, s. 47.

¹⁹² A. Oleksicki, *Powojenna odbudowa...*, s. nlb.

¹⁹³ M. Dolistowska, J. Szczygieł-Rogowska, J. Tomalska, *Białystok nie tylko kulturalny*, t. 2: *Odbudowa stolicy Podlasia. Lata 1947–49*, Białystok 2008, s. 225.

¹⁹⁴ Tamże, s. 243.

¹⁹⁵ *Od dziś rozpocznie swą działalność Klub Międzynarodowej Prasy i Książki, „Gazeta Białostocka”* 1 V 1952, nr 104, s. 6.

¹⁹⁶ J. Jaskanis, *Zabytki i muzea w Białymstoku w okresie PRL* [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 4, red. H. Majecki, Białystok 1985, s. 209–210.

THE HISTORY OF THE HOUSE OF ZABŁUDOWSKI FAMILY AT THE CORNER
OF RYNEK KOŚCIUSZKI STREET AND SIENKIEWICZA STREET IN BIAŁYSTOK

The article discusses the history of the house of Zabłudowski family that was located on the corner of Rynek Kościuszki Street and Sienkiewicza Street. It was built in 1835 by wealthy timber merchant Izaak Zabłudowski. Since 1871 it was owned by the son of Izaak, David Zabłudowski. After his death in 1900 the house belonged to sons of David – Elia and Jankiel, then was inherited by their children, who sold in 1930 and 1931 half of the mansion to Palter family. For a long time Zabłudowski's house was one of the biggest and grandest houses in Białystok. Due to its location, the building served as a hotel and restaurant for wealthy and high-ranking guests. Most of the rooms in the house was rented by many private enterprises. From the mid-19th century, in the upper floor there was a public club for noblemen which also served as a citizen club. The institution continued its activities there also in the years 1921–1934 under the name of „Resursa Obywatelska”; after 1934 until the Second World War, there was also a casino for soldiers. The Zabłudowski's house was destroyed during the war and it wasn't rebuilt despite attempts.